

Universiteit
Leiden
The Netherlands

De Partij. Over het politieke leven in de vroege SDAP

Veldhuizen, A.P. van

Citation

Veldhuizen, A. P. van. (2015, June 30). *De Partij. Over het politieke leven in de vroege SDAP*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/33721>

Version: Corrected Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/33721>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/33721> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Veldhuizen, Adriaan Pieter van

Title: De partij : over het politieke leven in de vroege S.D.A.P.

Issue Date: 2015-06-30

Van de Atlas naar de Blasiusstraat

‘We staan op het standpunt van een man die zijn vrouw verlaten heeft en zich niet meer stoort aan haar praatjes,’ sprak Willem Helsdingen gemaakt optimistisch toen de parlementaire sociaaldemocraten zich afscheidden van SDB.¹ Maar zoals bij alle scheidingen kon de ene partij de andere niet zomaar vergeten. De parlementairen bleven zich opzichtig storen aan de leden van de bond en vice versa. Hoewel er niet meer mét elkaar werd gesproken, werd er meer dan ooit óver elkaar gesproken. Het afscheid was een rouwproces waarin ontkenning, boosheid, verdriet, acceptatie en opluchting beurtelings opspeelden.

Naast de laconieke woorden van Helsdingen waren ook andere geluiden te horen. Meermaals hield Willem Vliegen een emotioneel betoog over hoe hij na dertien jaar afscheid van de Bond moest nemen. De mensen die hem aanhoorden, waren onder de indruk van de manier waarop hij onder woorden bracht hoe hij zich met hart en ziel had ingespannen voor het socialistische project dat nu ten einde leek.² Jan Fortuijn was vooral boos op de SDB. Wat hem betreft kon het afscheid niet definitief genoeg zijn. Althans, dat zei hij, maar tegelijkertijd deed hij een voorstel om een aantal praktische zaken bij de bond te blijven regelen. Voor een definitief afscheid was het kennelijk nog te vroeg.

Hoe groot de verwarring in de SDB-afdelingen was, bleek in Arnhem. Nadat de parlementairen aldaar de uitnodiging voor de oprichtingsvergadering van de nieuwe organisatie onder ogen kregen, keken ze elkaar afwachterend aan. Dat ze er naartoe wilden stond vast, maar moesten ze de lokale anarchisten niet gewoon meenemen, vroeg iemand zich af. Dit soort uitstapjes hadden ze immers altijd samen gedaan. Uiteindelijk bleven de anarchisten thuis en vertrok de rest op een ‘gezelschapsbiljet’ per trein naar Zwolle.³ De vergadering die ze daar bezochten, zou een denkwaardige worden.

In het eerste deel van dit hoofdstuk worden de totstandkoming en het verloop van deze vergadering besproken. Dat gebeurt in een studie op

microniveau die uitmondt in de eerste kennismaking met de mensen die de rest van dit boek zullen bevolken. Deze introductie gaat in het tweede deel van dit hoofdstuk verder in de Amsterdamse Blasiusstraat. Daar is bijna geen huisnummer te vinden waar niet ooit een SDAP-lid woonde. Zelfs toen de partij nog maar een paar jaar oud was, had ze hier al een stevige voet aan de grond. Dat maakt deze straat tot een mooi onderzoeks-terrein voor een verkenning van het alledaagse leven in de SDAP. Daar komt bij dat in de Blasiusstraat veel joden woonden. Omdat zij sterk vertegenwoordigd waren in de Amsterdamse sociaaldemocratie is dit meteen een onderzoek naar een belangrijke sociaaldemocratische sub-cultuur.

Dit hoofdstuk biedt behalve een eerste kennismaking met het partijleven ook een blik onder de motorkap van de politieke machine die de SDAP wenste te zijn. In het eerste deel wordt zichtbaar hoe de partij politiek wilde bedrijven, in het tweede deel staat het alledaagse partijleven van een cruciale subcultuur centraal. Beide voorbeelden maken op hun eigen manier inzichtelijk dat de partij meer was dan een groep ideologisch gelijkgezinden die op rationele gronden een keuze voor de sociaaldemocratie maakten. Een succesvolle partijcarrière berustte niet alleen op kennis van de standpunten en de organisatiestructuur, maar ook op ervaring met de omgangsvormen en inbedding in bestaande netwerken. Zo duikt dit hoofdstuk meteen in de sociale kant van de politieke partij.

EEN NIEUW VERBAND

Wat voorafging: chaotische aanloop binnen de beweging

Nadat de SDB op haar kerstcongres van 1893 besloot om niet langer mee te doen aan verkiezingen, diende zich nog één kans aan om dat besluit terug te draaien. Binnen de Bond was het gebruikelijk om congresbesluiten per referendum te bekrachtigen. De meeste leden stemden echter voor het voorstel, waardoor de Bond vanaf 1894 officieel op het antiparlementaire standpunt stond. Het parlementaire smaldeel gaf niet op en bezon zich op actie. Erg gemakkelijk ging dat niet. De meeste betrokkenen kwamen uit de periferie van de SDB en hadden in de chaos die in de laatste jaren in de Bond heerste regelmatig tegenover elkaar gestaan. Er waren Amsterdamse joden bij, heren met een liberale achtergrond en geschoolde arbeiders uit provinciesteden. Het was geen gezelschap dat een natuurlijke alliantie vormde. Het onderlinge wantrouwen openbaarde zich in venijnige brieven en verdachtmakingen van uiteenlopende aard.⁴

Zo twijfelde Rotterdammer Willem Helsdingen, mattenwever van be-

roep, lang over de vraag of hij mee zou werken aan het parlementaire initiatief. Hij verliet de bond met het plan om het politieke verenigingsleven voorgoed de rug toe te keren. Johan Schaper en Willem Vliegen moesten hem overhalen om mee te werken aan een nieuw initiatief voor een 'meer vrijzinnige partij'.⁵ Helsdingen ging akkoord als aan één voorwaarde voldaan werd. Aan Vliegen schreef hij: 'Wij moeten dan evenwel zorgen, en dat stel ik als voorwaarde, dat een v.d. Goes, een Polak, die zich mijn inziens gecompromitteerd hebben, buiten het zaakje blijven. Hoe minder heeren hoe liever.'⁶ De Amsterdamse boekhandelaar Jan Fortuijn ging nog verder: hij wilde ook niets met burgerlijke 'heeren' te maken hebben en noemde Troelstra en Van Kol respectievelijk een 'czaar' en een 'grievenverzamelaar' en vond ze 'rare kerels'.⁷ Dolf de Levita zag in Troelstra zelfs 'een ploert'.⁸

Dat uitgerekend deze mensen het moesten ontgelden was geen toeval. Er speelde een klassenconflict binnen de sociaaldemocratie.⁹ De leiders van de Bond hadden voortdurend benadrukt dat advocaat Troelstra, assuradeur Van der Goes en plantagehouder Van Kol geen arbeiders waren. De parlementairen die wel een proletarische achtergrond hadden, zoals Willem Helsdingen, Willem Vliegen en Johan Schaper, werden op grond daarvan gediskwalificeerd en als klassenverraders of bourgeois-hulpjes terzijde geschoven.¹⁰ Dit mocht een onredelijk verwijt zijn – Domela Nieuwenhuis was ook niet bepaald een arbeider – het raakte wel een gevoelig punt. Dat iemand als Helsdingen uiteindelijk schoorvoetend instemde met hun aanwezigheid, kwam niet doordat hij overtuigd raakte van Troelstra's goede bedoelingen. Het was veeleer de afkeer van de anarchisten die hem overstag deed gaan. De gemeenschappelijke vijand werd net iets dieper gehaat dan die verachtelijke 'heeren'.

Troelstra maakte het zichzelf ook niet gemakkelijk. Hij ging weinig tactisch om met het reëel bestaande onderscheid tussen de klassen. In zijn latere gedenkschriften schreef Troelstra dat hij 'ervoor zorgde dat Vliegen tot voorzitter werd benoemd' zodat hijzelf met 'de geestelijke leiding van de beweging aan de slag kon gaan'.¹¹ Maar deze opmerking was een eigenaardige verdraaiing van de werkelijkheid; Troelstra was begin 1894 allerm minst in een positie waarin hij als alleenheerser de taken verdeelde.¹² Zijn gedrag stuitte juist meerdere arbeiders – en overigens ook vele 'heeren' – tegen de borst.

De Friese voorman kraaide veel te veel als haantje de voorste. 'De vorming eener sociaaldemocratische arbeiderspartij zit in de lucht,' bedacht hij in maart 1894 en vanaf dat moment liet hij zich door niets of niemand meer tegenhouden.¹³ Onverwijld en desnoods geheel eigenhandig ging Troelstra aan de slag. Van deze eigengereidheid gingen bij arbeiders

ders als Vliegen, Helsdingen en Schaper de nekharen overeind staan. Zij behoorden niet alleen al jaren tot de voortrekkers van de beweging, ze waren zelf ook de klassieke doelgroep van het socialisme. Ze hadden het gevoel dat Troelstra zich in zijn haastige poging de arbeiders te verenigen, grotelijks vergaloppeerde.¹⁴ Hij was direct na de scheuring in de SDV begonnen met het opzetten van sociaaldemocratische kiesverenigingen en riep al gauw een 'Landelijk Sociaaldemocratisch Comité' in het leven.¹⁵

Dat moest misgaan. Tijdens de pinksterdagen van 1894 spraken Pieter Jelles Troelstra, Willem Helsdingen en Hendrik Spiekman op een grote kiesrechtmeeting in Deventer. Deze bijeenkomst was belegd door Troelstra, zijn broer en twee van zijn vaste medewerkers.¹⁶ Wat het publiek niet wist, was dat behalve Helsdingen en Spiekman ook andere voorstanders van het parlementarisme waren uitgenodigd om te spreken. Johan Schaper en Willem Vliegen zagen echter af van hun spreek-tijd omdat ze vonden dat Troelstra met deze bijeenkomst veel te hard van stapel was gelopen. Willem Vliegen schreef over 'Deventer' aan Johan Schaper: 'Ja, ik heb bezwaren tegen de Deventer meeting en wel dit, dat ze op touw gezet is door één persoon, en dat de democratische weg in deze absoluut verwaarloosd is. Ik las de gehele regeling zoals die nu gepubliceerd is, reeds vóór dat er iets van een comité bestond. Verder is [het] een onzinnig iets waaraan ik nooit zou meedoen, het openen van de meeting door Troelstra en het sluiten door v. Kol. Het is precies alsof deze beiden eens hunne troepen in 't vuur brengen en hunne adjudanten monteren. Het is eenvoudig [...]. De opening en sluiting behoort te geschieden door den voorzitter van het comité, doch dit comité is door niemand gekozen, het is door Troelstra benoemd.'¹⁷

Het scheelde weinig of de bijeenkomst die volgens Troelstra de klaroensstoot had moeten zijn, was op een gênante vertoning uitgelopen. Maar dat gebeurde niet. Ondanks alle animositeit vooraf en een knetterend onweer met aanhoudende regenbuien op de dag zelf, pakte de openluchtbijeenkomst in Deventer verrassend goed uit.¹⁸ Doorweekt maar tevreden kon Troelstra vaststellen dat dit de eerste keer was dat diverse parlementair angehauchte socialisten uit het hele land bijeenkwamen. Troelstra's 'Landelijk Sociaaldemocratisch Comité' blies de strijd voor het kiesrecht nieuw leven in en zette zich succesvol af tegen Domela Nieuwenhuis en diens anarchistische vrienden.¹⁹

De waarde van die prestatie konden ook Vliegen, Schaper en andere arbeiders niet ontkennen. Het feit dat de heren en arbeiders uiteindelijk gingen samenwerken, was echter niet op het conto van Troelstra te schrijven.²⁰ Het was Henri van Kol die de verschillende partijen op rustige toon verbond.²¹ Zowel Vliegen en Schaper als Troelstra en Van der Goes had-

den groot respect voor de man die als socialistisch veteraan zijn loyaliteit aan de arbeiderszaak al zo vaak had bewezen.²² Toen op 4 juli 1894 een vergadering in Utrecht bijeengeroepen werd, was Van Kol de bindende factor.²³ Zo kwamen de 'heeren' Troelstra en Van der Goes toch om de tafel te zitten met de 'arbeiders' Fortuijn, Helsdingen, Schaper en Vliegen.

In Hotel Willems op het Vreeburg, in socialistische kring bekend vanwege de uitmuntende biefstukken die er geserveerd werden, besprak het parlementaire smaldeel de situatie binnen de sdv. De overheid had de Bond inmiddels verboden vanwege haar revolutionaire standpunten en haar ambitie om de wet te overtreden en dat maakte de situatie extra spannend. De leden van de Bond stoorden zich niet aan dat verbod en riepen een geheim congres uit waarop zij zouden praten over hun toekomst. Het clubje parlementairen dat in Utrecht bijeenkwam verwachtte dat de Bond op dat congres het predicaat 'sociaaldemocratisch' zou afschudden. Dat zou de oprichting van een nieuwe sociaaldemocratische organisatie aanzienlijk vergemakkelijken. De parlementaire club besloot daarom nog even geen nieuwe organisatie op te richten. Aan het eind van de vergadering kreeg Willem Vliegen wel een belangrijke opdracht: hij zou een manifest opstellen. Die avond ging hij niet terug naar huis in Maastricht, maar begon hij op zijn Utrechtse hotelkamer te schrijven.²⁴

Deze vergaderingen zorgden ervoor dat de verschillen in het parlementaire gezelschap langzaam maar zeker verbleekten. Af en toe was er zelfs ruimte voor een grapje. Zo hadden Henri Polak en Johan Schaper tijdens het Panamaschandaal in de Bond lijnrecht tegenover elkaar gestaan, maar kennelijk was dat nu verleden tijd. Amsterdammer Polak wist dat Groninger Schaper een vergadering in Amsterdam moest bijwonen en schreef: 'Als gij het niet beneden u acht bij den gehaten Panamist te loogeren, wees dan zoo goed, mij bij tijds te waarschuwen hoe laat ge denkt aan te komen, of ge ook 's middags bij mij komt eten, enz.'²⁵ Zo werd het huis van een 'gehaat panamist' zowaar een aangenaam logeeradres.

Ondertussen ging het Troelstra nog altijd niet snel genoeg. Na zijn solovlucht in 'Deventer' kreeg hij de smaak alleen maar meer te pakken. Hij deed – tot verbijstering van Vliegen en Schaper – een poging om op 12 augustus 1894 opnieuw een openbare parlementaire bijeenkomst te organiseren. Met die actie oogstte hij een flinke uitbrander van Vliegen; die wilde dat er gewacht werd tot eind augustus, tot het manifest gereed was.²⁶ Terwijl Troelstra op lokaal niveau als een bezetene propaganda bleef maken voor de parlementaire sociaaldemocratie, moest hij op landelijk niveau bakzeil halen.²⁷

Er werd op diezelfde 12 augustus wel een besloten vergadering met de parlementaire voorhoede gepland. Deze keer kwam een elftal parlementairen bijeen in Utrecht.²⁸ Ze hadden aanleiding voor een serieus gesprek, want inmiddels was gebleken dat de sdb het predicaat 'sociaaldemocratisch' inderdaad liet vallen.²⁹ Nu konden spijkers met koppen worden geslagen. Vliegen presenteerde zijn manifest dat gelijkwaardig werd ondertekend door een twaalfstal mensen. Er was geen *primus inter pares*.³⁰ Het belangrijkste onderdeel van de tekst was de uitnodiging voor 26 augustus. Dan zou een nieuwe organisatie worden opgericht. Twee Zwollenaren – Helmig van der Vegt en Louis Cohen – werden belast met het reserveren van een geschikte locatie.³¹

Niemand wist nog hoe de nieuwe organisatie eruit moest zien. Bovendien stond dit groepje parlementairen niet alleen en speelden er nog andere initiatieven. Zo vond op 19 augustus een vergadering plaats van de zieltogende Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht. Deze ooit succesvolle kiesrechtorganisatie had veel socialistische leden en zocht eveneens een oplossing voor het wegvallen van de sdb. Daarom werd ook hier voorgesteld een nieuwe organisatie op te richten. Frappant detail: een aantal van de ondertekenaars van het manifest van Vliegen was aanwezig.³² De dubbeling was typerend voor de situatie van dat moment. Er moest iets nieuws komen, maar niemand wist precies wat.

Toen op 23 augustus – dus drie dagen voor de Zwolse vergadering – aan Henri Polak gevraagd werd wat er in Zwolle zou gebeuren, antwoordde hij dat 'deze conferentie zal dienen om een comité te kiezen om een bond of zoo iets voor het geheele land in het leven te roepen'.³³ Een dag van tevoren verscheen in *De Baanbraker* een grote aankondiging op de voorpagina: er zou een nieuwe partij opgericht worden.³⁴ Maar ook die aankondiging ging niet van concrete uitleg vergezeld. Naam en doelstelling waren nog niet bekend en er was maar één ambitie: dat het er anders aan toe zou gaan dan binnen de sdb.

Die laatste gedachte stond in schril contrast met de andere opmerkingen in dezelfde krant. Hoewel Troelstra zich profileerde als de nette opponent van de wilde anarchisten, bleef hij ruzie zoeken met Domela Nieuwenhuis. Zo schreef hij diezelfde dag: 'De weergaloze ijdelheid van Domela Nieuwenhuis, zijn vaak geniepige valse manier, om personen wier populariteit hij duchtte, verdacht te maken, de grote troep meelopers; steeds gereed om met slijk te werpen hen, die door den verwenden demagoog in de ban waren gedaan, ziet daar de zovele donkere machten waartegen men in de partij te strijden had.'³⁵

De vergadering begint

Volgens een Zwolse krant was het de uitstekende ligging van Zwolle die ervoor zorgde dat de vergadering daar plaatsvond.³⁶ Dat zal vast hebben meegespeeld, maar er was ook een praktische reden: die dag zou in Zwolle een zogenaamde 'kiesrechtmeeting' plaatsvinden die veel potentiële geïnteresseerden aantrok.

De vergadering speelde zich af in logement Atlas aan de Ossenmarkt.³⁷ Dat was een uitspanning die al een lange geschiedenis had binnen de socialistische beweging. De sdb had er vergaderd en Domela Nieuwenhuis had er in de jaren tachtig een aantal keer gesproken. Ook enkele aanwezigen, zoals Willem Helsdingen en Pieter Jelles Troelstra, hadden er al eens een spreekbeurt verzorgd.³⁸ Willem Vliegen noemde de Atlas een 'hyperproletarisch lokaal', al had dat misschien meer te maken met de aankleding van het interieur dan met de mensen die er spraken; in de loop der jaren hadden ook liberale en christelijke organisaties van de zaal gebruikgemaakt.³⁹

Zoals gezegd werd de locatie vastgelegd door boterhandelaar Louis Cohen en hulponderwijzer Helmig van der Vegt, beiden Zwollenaren. Timmersmanszoon Van der Vegt was sinds 1886 actief lid van de sdb en een verenigingsman pur sang.⁴⁰ Cohen was als koopman iets meer kosmopolitisch georiënteerd, maar ook hij was al jaren actief socialist. Van der Vegt en Cohen schreven allebei artikelen en hadden zich openlijk verzet tegen de anarchistische toon van het sdb-kopstuk Tjerk Luitjes, die kort daarvoor in Zwolle was neergestreken.

Iets na halfelf 's ochtends begon de vergadering. Eigenlijk hadden de organisatoren eerder willen beginnen, maar vanwege een verbouwing aan het pand duurde het even voordat de zaal daadwerkelijk beschikbaar was.⁴¹ Op het moment dat de vergadering begon, waren er ongeveer zestig mensen die de formule van toelating tekenden.⁴² Dat betekende dat ze mochten stemmen tijdens de vergadering. Daarnaast waren er nog ongeveer 75 mensen in de zaal die de rol van toeschouwer hadden.⁴³ In totaal waren er dus zo'n 140 mensen bij de vergadering aanwezig. Het hadden er nog meer kunnen zijn, want een aantal mensen had zich afgemeld. Zelfs een van de organisatoren kon niet aanwezig zijn; Adriaan Gerhard ontbrak op de oprichtingsvergadering.⁴⁴ Wellicht was hij niet overtuigd van het concept, want ook bij de laatste vergaderingen voorafgaand aan de oprichting had hij ontbroken. Hij zou pas drie jaar later lid worden van de partij waarvan hij als oprichter werd beschouwd.⁴⁵

De Zwolse politie was wel present. Naast de gebruikelijke agenten was er een tweetal inspecteurs van de politie. Zij stonden bij de deur in de startblokken. Ze hadden de opdracht gekregen om eventuele eigenaar-

digheden direct te melden bij de commissaris die een paar straten verder op het hoofdbureau van politie zat.⁴⁶ Dat deze persoonlijk paraat was, had te maken met de kiesrechtbijeenkomst die voor later op de middag op het programma stond. Het idee dat er duizenden arbeiders door de stad zouden zwermen, sprak de politie niet erg aan. De agenten zouden tijdens de vergadering echter niet in actie komen. Socialisten wisten dat de politie ze in de gaten hield en meestal werden agenten de deur gewezen of 'ontmaskerd'. Deze keer gebeurde dat niet. Het is niet ondenkbaar dat daar opzettelijk van afgezien werd. De parlementairen wilden een goede start maken en daarbij hoorde een rustige en serieuze vergaderstijl. Door de agenten te laten zitten, lieten ze het bevoegd gezag zien dat het niets te vrezen had.

Daar kwam bij dat er weinig spannends besproken werd. Meteen aan het begin van de bijeenkomst zei voorzitter Gerrit Israel dat het geen inhoudelijke vergadering zou worden, maar slechts een 'regeling van werkzaamheden'.⁴⁷ Toch zal het voor de aanwezigen geen saaie vergadering zijn geweest. Juist de mogelijkheid om eens rustig over organisatorische zaken te praten, was een verademing vergeleken bij de laatste congressen van de SDB. Zonder mensen als Domela Nieuwenhuis en Luitjes hing er een andere sfeer in de zaal.

Tijdens de opening benadrukte Willem Vliegen dat het afscheid van de Sociaaldemocratische Bond, waar hij al vanaf zijn twintigste deel van uitmaakte, hem niet gemakkelijk afging. Hij was meer dan tien jaar actief geweest in de Bond, had zeven partijcongressen bijgewoond en was drie keer internationaal vertegenwoordiger geweest.⁴⁸ Zijn beslissing om de Bond te verlaten voelde als een breuk met zijn eigen verleden. Maar er was ook hoop, want toen Vliegen om zich heen keek, zag hij de meest inspirerende Bondsleden terug in de nieuwe organisatie. Hij begon de vergadering daarom toch met goede moed.⁴⁹

Het eerste officiële agendapunt had betrekking op de totstandkoming van de vergadering. De Groningse huisschilder en behanger Johan Schaper beschreef welk proces tot het uitroepen van deze vergadering had geleid. Hij onderstreepte in zijn verhaal dat de oprichters niet over één nacht ijs waren gegaan en dat er een grote eensgezindheid bestond. Daarmee wilde Schaper benadrukken dat mensen die binnen de Bond tegenover elkaar hadden gestaan, nu gebroederlijk samenwerkten. Na deze uiteenzetting volgde de verkiezing van een voorlopig bestuur. De vergadering koos ervoor om geen centraal bestuur aan te wijzen, zoals dat binnen de bond gebruikelijk was geweest. Er werd een bestuur gekozen met vertegenwoordigers uit het gehele land.

Niet alle aanwezigen waren het eens met deze constructie. De Amster-

damse diamantbewerker Jos Loopuit vond het een onhandig idee dat de bestuursleden elkaar maar zelden konden treffen. Troelstra en Van Kol stelden hiertegenover dat de bestuurders op deze manier wel overal aanwezig zouden kunnen zijn. Dat was handig om informatie in te winnen en om de propaganda aan te voeren.⁵⁰ Loopuit stelde daarop voor een compromis te sluiten. Hij zou akkoord gaan met een landelijk bestuur als in alle regio's correspondenten zouden worden aangewezen. De vergadering reageerde afwijzend op zijn plannen en koos haar eigen weg.⁵¹

In het bestuur was bijna iedere hoek van het land vertegenwoordigd. Johan Schaper kwam uit Groningen, Louis Cohen uit Zwolle, Pieter Jelles Troelstra woonde in Utrecht, Willem Helsdingen in Rotterdam, Willem Vliegen zat in Maastricht, Jan Fortuijn in Amsterdam en Gerrit Israel was uit Arnhem afkomstig. Behalve Israel waren alle bestuursleden ondertekenaars van het manifest van Vliegen, ze kenden elkaar dus al een tijdje. Maar ook Israel was geen onbekende: hij had Troelstra geholpen bij de omstreken bijeenkomst in Deventer en voerde een flinke delegatie Arnhemse sociaaldemocraten aan.⁵² Eigenlijk ontbrak alleen een vertegenwoordiger uit Friesland – toch een bakermat van de Nederlandse sociaaldemocratie – in het rijtje.⁵³ Maar Troelstra, die nog altijd meer Fries dan Utrechter was, zou ook met en namens de Friezen spreken.

Er viel nog meer te kiezen die middag. Zo moest een commissie worden aangewezen die een politiek programma zou schrijven. Het debat over de samenstelling van deze commissie duurde lang, maar verliep bijzonder ordentelijk. Uiteindelijk werd besloten dat de commissie niet uit te veel intellectuelen mocht bestaan. Het waren vooral Henri van Kol en natuurlijk Willem Helsdingen die zich voor deze zaak hard maakten. Ze hamerden erop dat ook de gewone werkmans deel moest nemen aan het programmadebat. Iedereen ging met die strekking akkoord, maar toen de commissieleden uiteindelijk werden gekozen, bleken dat toch voornamelijk intellectuelen te zijn: Van Kol, Van der Goes en Troelstra vormden gedrieën meer dan de helft van de commissie. Alleen de leden Vliegen en Helsdingen hadden een proletarische achtergrond.

Een anarchistische interventie

Het discussiepunt dat de tongen het meeste losmaakte, ging over de vraag hoe de nieuwe organisatie onder de aandacht van het volk moest worden gebracht. Na kort beraad werd gekozen voor een meeting waarop een aantal sprekers de achtergrond van de partij nader uit de doeken zou doen. Belangstellenden zouden zich zodoende kunnen laten informeren over het wel en wee van de club.⁵⁴ Maar toen kwam de echte gevoeligheid. Want: waar moest deze bijeenkomst plaatsvinden? Troelstra pleitte voor

het meest radicale uitgangspunt; Amsterdam, de voornaamste verzamelplaats van anarchisten. Troelstra redeneerde dat wanneer de parlemen-tairen daar voet aan de grond zouden krijgen, dat direct een enorm succes zou zijn. De grootste hindernis eerst, was zijn devies. Andere aanwezigen stelden zich liever minder provocatief op. Zij opperden Utrecht en andere steden als locatie voor de eerste bijeenkomst.

Toen Frank van der Goes Troelstra aanvulde en iets zei over de noodzaak om ook internationale gasten uit te nodigen, ontstond er rumoer in de zaal. 'Ik protesteer tegen deze vergadering,' klonk het vanuit het publiek. Een aantal sdb-leden had na een halfuurtje wel genoeg gezien van de vergadering en probeerde aan het woord te komen.⁵⁵ De jonge Amsterdamse anarchist Bram Soep deed een poging om de vergadering te ontregelen en dreigde in algemene termen: 'Wat let mij, of ik sla jullie voor je kop.'⁵⁶

Waar dit soort interrupties bij de sdb stevast in een schreeuwpartij uitmondde, ontstond in dit geval een formele discussie. De bestuursleden waren het niet met elkaar eens over wie het woord mocht voeren. Fortuijn was van mening dat Soep alle ruimte moest krijgen. Misschien was het zelfs goed om met elkaar in debat te gaan. Vliegen zag wel iets in dat debat, maar niet op dit moment. Wat Fortuijn betreft mochten de jongens best even zeggen wat ze op hun lever hadden. Uiteindelijk stemde Vliegen daar als voorzitter mee in: mits het niet te lang duurde, want dan zouden er maatregelen volgen. De jongens achter in de zaal kregen daarop officieel het spreekrecht en de aanwezigen wachtten hun bijdrage in spanning af. Maar er gebeurde niets. Wat ze wilden zeggen, was reeds gezegd. Ze waren naar Zwolle gekomen om protest aan te tekenen tegen de vergadering en te melden dat ze iedereen voor de kop wilden slaan. Deze bijdrage was de fysieke vertaling van een brief die de sdb-afdeling Den Haag had geschreven om de oprichting te voorkomen omdat deze niets dan 'verdeeldheid-zaaierij' zou zijn.⁵⁷

Van der Goes liet zich door deze onderbreking niet belemmeren, haalde zijn schouders op en zette zijn pleidooi voor de aantrekking van een buitenlandse spreker voort. Een buitenlandse inleider op de eerste officiële vergadering zou volgens hem namelijk duidelijk maken waar de nieuwe organisatie zichzelf plaatste: in het hart van de internationale arbeidersbeweging. Die opmerking werd breed gedeeld. De nieuwe organisatie zou aansluiting moeten zoeken bij de internationale socialistische beweging waar de sdb van was afgedwaald. Van der Goes dacht meteen praktisch. Hij opperde de Vlaming Edward Anseele als spreker, die sprak immers Nederlands. Troelstra ging akkoord, maar wilde liever nationale sprekers voor een eerste bijeenkomst.

Daarna volgden andere reacties op het voorstel tot het beleggen van een kennismakingsbijeenkomst. Daarbij werd gerefereerd aan het voorval dat zojuist had plaatsgevonden. Want als zelfs in Zwolle oproerkrakers van de sdb ten tonele verschenen, hoe zou het dan in Amsterdam zijn?⁵⁸ De Amsterdamse diamantbewerker Loopuit vond Amsterdam de enige plaats waar men zich kon bewijzen tegenover de sdb. Helsdingen vulde aan: er was al zo vaak sprake geweest van dreiging, nu eens door Oranjeklanten, dan weer door katholieken. De dreiging van de Amsterdamse anarchisten was van hetzelfde laken een pak.⁵⁹ Alleen een sociaaldemocraat uit Assen meende dat zijn eigen woonplaats nóg geschikter was om de sociaaldemocratie nieuw leven in te blazen. Toen zijn voorstel verworpen werd, besloot de vergadering dat de volgende bijeenkomst in het Amsterdamse hol van de leeuw zou plaatsvinden. Dit zou een cruciale keuze blijken. De op 1 oktober in gebouw Constantia gehouden bijeenkomst liep uit op een ware veldslag met de sdb en eindigde in een eclatante nederlaag voor de parlementairen.⁶⁰

Officiële zaken

De eigenlijke oprichting van de nieuwe organisatie vond daarna pas plaats. Dat gebeurde met een resolutie. In de praktijk was dat vooral een tekst waarin afstand werd genomen van de sdb.

De conferentie van 26 augustus 1894 te Zwolle:

- Constitueerende een nieuwe sociaal-democratische partij, op den grondslag der internationale socialistische beweging;
- Betreurende, dat de houding van den ouden, zich nog altijd noemende sociaal-democratische bond, de werkelijke sociaal-democraten dwingt de gelederen te verlaten, door het officieel verketteren van al wat als sociaaldemocratisch op den voorgrond treedt;
- Protesteerende tegen elke poging, om haar trouw aan het socialistisch vaandel in verdenking te brengen, alsmede om haar revolutionair karakter te doen betwijfelen;
- Zich er juist van bewust zijnde, dat de arbeiders in de klassenstrijd *alle* middelen moeten aangrijpen, om het kapitalisme ten val te brengen.

Roept de arbeiders van Nederland op, om met terzijdestelling van alle sympathiën of antipathiën jegens personen mede te werken tot den bloei eener nieuwe, verjongde sociaaldemocratische arbeiderspartij, die op *elk* gebied haar invloed wil doen gelden, derhalve zowel op politiek als economisch gebied wil strijden en met vasten

tred wil voorwaarts gaan, om de zegepraal der sociaaldemocratischen ideeën te bewerkstelligen.

De resolutie werd met algemene stemmen aangenomen.⁶¹ Na een kort gesprek over de mogelijkheid om een eigen krant op te richten, stond nu iets belangrijks te gebeuren. Want hoewel de bovenstaande resolutie – die waarschijnlijk achteraf is bijgewerkt – anders doet vermoeden, stond de naam van de nieuwe organisatie nog niet vast.

Als het aan Van der Goes lag, moest het een ‘vereniging’ zijn, maar die naam deed anderen te veel denken aan burgerlijke genootschappen. Ook het stichten van een nieuwe ‘Bond’ werd gesuggereerd, al leek dat misschien wel erg op de oude Bond. Een aantal mensen – zoals Troelstra en Van Kol – was voorstander van ‘partij’. Maar ‘partij is zo weids voor het kleine groepje’, vond Van der Goes. Er werd dus nog even stevig over onderhandeld.⁶² Het was uiteindelijk Jan Fortuijn die iets aandroeg waar een meerderheid zich in kon vinden: de Sociaaldemocratische Arbeiderspartij. Ook Van der Goes legde zich daarbij neer. Door de toevoeging ‘arbeiders’ werd in ieder geval een onderscheid gemaakt met de burgerlijke partijen. En niet te vergeten: het maakte ook intern duidelijk waar het politieke zwaartepunt zou komen te liggen. Alleen het internationale karakter moest nog benadrukt worden, vonden Fortuijn en Troelstra. ‘Noem het dus de Sociaaldemocratische Arbeiderspartij in Nederland,’ zei Johan Schaper.⁶³ Aldus werd besloten.

Daags na de vergadering schreef Troelstra in *De Baanbreker*: ‘Haar naam geeft te kennen dat zij zich beschouwt als de vertegenwoordigster der internationale sociaaldemocratie in ons land.’⁶⁴ De Sociaaldemocratische Arbeiderspartij in Nederland onderscheidde zich zo op allerlei manieren van de Bond. Van Kol stelde verheugd vast dat deze naam ervoor zorgde dat er voortaan gesproken kon worden over ‘de Bond’ enerzijds en ‘de Partij’ anderzijds.⁶⁵ Toch zal tijdens de oprichtingsvergadering en de weken daarna nog niet veel over ‘de Partij’ gesproken zijn. Op de eerste vergaderingen na de oprichting werd bijvoorbeeld nog over de ‘Bondsstatuten’ gesproken. Zo resoneerde de sdb nog een tijdje door in de SDAP.⁶⁶

De naamgevingskwestie was eigenlijk maar een detail die middag. De meeste aanwezigen maakten zich liever om andere dingen druk. Moesten er bijvoorbeeld ook andere verenigingen lid kunnen worden van de partij? Jan Fortuijn vond van niet. De sdb was destijds uit allerlei clubs opgetrokken en dat had soms tot een kakofonie van deelbelangen geleid. Bij de partij zou hij dat liever anders zien. Zo wilde hij geen vrouwenvereniging en beslist geen jongerenvereniging tot de partij toelaten.

De jongeren wisten zijns inziens niets van het partijleven, 'ze lopen met roode strikjes zonder dat het hun ernst is om de zaak'.⁶⁷

Jos Loopuit nam hetzelfde standpunt in ten opzichte van de jongerenclub, maar een aparte vereniging voor vrouwen vond hij niet bezwaarlijk. Pieter Jelles Troelstra, immer geïnteresseerd in de uitbreiding van zijn publiek, zag geen bezwaar tegen de deelname van welke vereniging dan ook. Socialistische jongeren zouden zich naar zijn idee altijd blijven verenigen, dus waarom zou de partij hun geen onderdak bieden? Dat argument zette de zaal aan het denken en na een korte discussie besloot men om andere verenigingen toe te laten, mits – maar dat sprak voor zich – de standpunten van de partij onderschreven werden en er een storting in de partijkas werd gedaan. Een andere afspraak was sneller gemaakt: de partij zou zelf geen aansluiting zoeken bij grotere verbanden. De Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht, een vereniging die in de bewoording van Troelstra 'op sterven na dood' was, werd niet om lidmaatschap gevraagd. En ook bij andere verbanden, behalve De Internationale, sloot de 'SDAP in Nederland' zich niet aan.

Omdat veel aanwezigen die middag nog aan de kiesrechtbijeenkomst wilden deelnemen, kon er niet al te lang meer vergaderd worden. Troelstra bracht nog wel een laatste kwestie te berde. Het ging om de positie van Willem Vliegen. Hij was binnen de SDB administrateur van het begrafenisfonds geweest, een soort verzekeringsfonds voor arbeidersbegravenissen. Nadat in anarchistische kringen bekend was geworden dat Vliegen tot de oprichters van de nieuwe partij behoorde, was hem direct de wacht aangezegd en dat had een gat in zijn persoonlijke begroting geslagen. Troelstra vroeg daarom om een financiële bijdrage van de zaal, een zogeheten 'strijdpenning'. Vliegen was daarmee de eerste die van een collectieve actie van de SDAP kon profiteren. Daar hoorde wel een stevige ondervraging bij. Er werd hem op de man af gevraagd of hij de boeken wel op orde had. Dat kon hij verzekeren: hij was om politieke redenen ontslagen, dat stond zelfs in zijn ontslagbrief.⁶⁸

Daarna werd nog kort gesproken over de nasleep van dat andere akkefietje; het 'Panamaschandaal'. Fortuijn zei dermate bezorgd te zijn over de toestand van de SDB-administratie dat hij het nodig achtte om daar lid te blijven. Alleen als lid kon hij controle op de financiën uitoefenen. Als hij zich niet opofferde, meende Fortuijn, zouden gewone arbeiders de echte slachtoffers van de chaos bij de Bond worden. Als het hem zou lukken de zaak te redden, dan zou de nieuwe partij meteen goede sier maken. Het is echter de vraag of Fortuijn daadwerkelijk louter noble redenen had om lid van de Bond te blijven. Het is niet ondenkbaar dat hij een mogelijkheid openhield om nog eens terug te keren. De SDAP

was niets meer dan een kleine afscheiding van de SDB. Geen paard om al je geld op te zetten.

De marginale positie van de SDAP werd bevestigd in het slotwoord van Willem Vliegen. Hij zei dat er nu aan twee kanten vijanden stonden. Enerzijds was er de SDB die zei dat de kapitalisten er met de nieuwe partij een bondgenoot bij hadden gekregen. Anderzijds waren er de burgerlijke partijen die in de SDAP een wolf in schaapskleren zagen. Maar, blufte Vliegen overtuigend, het parlementaire socialisme zou een grotere vijand van de burgerij worden dan de SDB ooit was geweest. Zo zouden beide vijanden in één slag verslagen worden. Meteen daarna, het was inmiddels kwart voor twee en de kiesrechtmanifestatie ging bijna van start, sloot hij de vergadering en riep: 'Leve de Internationale Arbeiderspartij!' De aanwezigen stonden op om de zaal te verlaten, maar deden dat niet voordat ze staand het 'Vrijheidslied' hadden gezongen.⁶⁹ Zo hadden ze dat binnen de Bond ook altijd gedaan.

De kiesrechtmanifestatie en het echte begin

Boven de ingang van het kiesrechtterrein hing een doek met daarop in vuurrode letters de tekst 'Leve het algemeen kies- en stemrecht!' Erg mooi zag dat schilderwerk er niet meer uit omdat er juist een zomerse regenbui was losgebroken. Onder de uitgelopen letters baande een stoet van kiesrechtactivisten zich een weg naar het centrum van het terrein. Door de plensbui viel het aantal bezoekers een beetje tegen. Maar leeg was het zeker niet; er stonden ruim 1500 mensen op het veld. Zij probeerden te luisteren naar de verschillende sprekers die op een van de twee spreekgestoelten het woord voerden. Dat ging lang niet altijd even gemakkelijk omdat het stemgeluid van de sprekers niet veel verder reikte dan de eerste rijen. Bovendien was de grond rondom de spreekgestoelten in een soort moeras veranderd waardoor de enige plaatsen waar de spreker wel verstaanbaar was alsnog erg onaantrekkelijk waren.⁷⁰

Gelukkig stonden er twee tenten op het terrein. In een van deze tenten werd muziek gemaakt door een gezelschap dat die ochtend per boot uit Meppel was aangekomen.⁷¹ Daarnaast waren in deze tent de vaandels te bewonderen van de organisaties die hun steun uitspraken voor de demonstratie. Zulke vaandels waren de pronkstukken van verenigingen en zouden later die middag meegedragen worden in een optocht. Rijkelijk versierd met borduurwerk van logo's, tekens en leuzen waren ze de moeite van het bestuderen waard. In de andere tent konden de bezoekers iets te eten en te drinken kopen.⁷²

De mensen die uit de Atlas kwamen, konden op het kiesrechtterrein op de nodige extra aandacht rekenen. Op tal van plaatsen werd heftig

gediscussieerd over de nieuwe partij. Daar was alle aanleiding toe, want hoewel de bijeenkomst in het teken van het kiesrecht stond, waren er ook anarchisten aanwezig.⁷³ Zowel rondom de spreekgestoelten – waarop onder anderen Schaper, Troelstra, Vliegen en Van Kol het woord voerden – als in groepjes op het terrein werd fel gedebatteerd.⁷⁴ In een hoekje van het veld vond die middag de eerste bestuursvergadering van de SDAP plaats. Helsdingen trad op als voorzitter, Israel was secretaris, Fortuijn penningmeester en Vliegen ‘Buitenlands correspondent’. Schaper, Cohen en Troelstra sloten aan als plaatsvervangend bestuursleden. Het eerste agendapunt had betrekking op de financiële toestand van de partij. Fortuijn stelde vast dat er geen cent in kas was en herinnerde zich dat Van Kol ooit een opmerking had gemaakt over de mogelijkheid om bij te springen. Er werd iemand de massa van de kiesrechtmeeting ingestuurd om Van Kol aan zijn jasje te trekken. Hij werd gevonden en opgehaald. Eenmaal bij het bestuur beloofde hij tweehonderd gulden aan de partij beschikbaar te stellen. Daarbij deed hij nog eens honderd gulden extra voor de propaganda in Brabant, zijn thuisprovincie.⁷⁵ Zo ontstond het startkapitaal van de partij, een bedrag dat al snel aangevuld zou worden met vijftienhonderd Duitse marken, geschonken door de broeders van de SPD.⁷⁶

Rond halfzeven namen de eerste leden van de SDAP de trein naar huis. Ze hadden tevergeefs gewacht op de vaandelmars die de meeting zou afsluiten. Op de openbare weg mocht geen optocht plaatsvinden en vanwege de drassige omstandigheden was het meetingterrein niet langer geschikt. De meeste vaandeldragers gingen daarom met het kostbare vaandel onder de arm naar huis. Maar dat drukte de stemming niet. Andere SDAP'ers aten die avond samen in hotel De Zon op de Grote Markt in Zwolle.⁷⁷ De sfeer was uitgelaten, maar lang niet zo uitgelaten als later door anarchisten uit de Bond werd gesuggereerd. De eerste roddel die over de SDAP de ronde deed, vertelde dat de wijn in Zwolle zo rijkelijk had gevloeid dat de oprichtingsavond op niets minder dan een bacchanaal was uitgelopen.⁷⁸ Ook geruchten over de vermeende welgesteldheid van de nieuwe partij werden onder luid hoongelach verspreid. De anarchisten meenden dat Henri van Kol als plantagehouder dusdanig ruimhartig was geweest, dat hij menig lid ‘gekocht’ had. Helemaal ongelijk hadden ze niet. De koloniale Van Kol droeg stevig bij aan de middelen en had vooraf inderdaad de reiskosten van enkele geestverwanten betaald.⁷⁹ Maar dat Van Kol leden ‘kocht’ was een schromelijke overdrijving.

Conclusie

De Zwolse vergadering was voor vrijwel niemand een schokkende gebeurtenis. De kranten hadden wel interessantere onderwerpen te bespreken. De ‘Schager moordzaak’ bijvoorbeeld beheerste de nieuwskaternen in die dagen. Het smeulige verhaal over de arme Simon Alot die ten onrechte was gearresteerd voor de roofmoord op een rijke dorpsbewoonster vond gretig aftrek bij de lezers. Om nog maar te zwijgen over de ontknoping van deze zaak: toen de eigenlijke dader werd ontmaskerd, pleegde diens moeder op spectaculaire wijze zelfmoord.⁸⁰ Dit soort arbeidersverhalen – Simon Alot was meubelmaker en de werkelijke dader had in twaalf ambachten dertien ongelukken veroorzaakt – kreeg in de media meer aandacht dan een organisatorisch nieuwtje uit de arbeidersbeweging.⁸¹

Christelijke kranten beschreven de oprichting van de SDAP wel, maar gingen niet uitgebreid op de gevolgen in. *De Tijd* spottte met het feit dat deze ‘arbeiderspartij’ toch vooral het kind van een stel ‘heeren’ leek.⁸² Slechts een aantal kranten ging dieper op de oprichting van de SDAP in. De mate van aandacht van die kranten was vaak vergelijkbaar, maar de beoordelingen van de nieuwe partij liepen sterk uiteen. Het conservatieve *Dagblad voor Zuid-Holland en 's Gravenhage* was bevreesd voor de nieuwe partij. Een verbetering van de socialistische organisatiestructuur zou tot instabiliteit kunnen leiden. Ook een socialistische bijdrage aan het parlement werd met weinig vertrouwen tegemoet gezien.⁸³ Het liberale *Algemeen Handelsblad* gaf een evenwichtig verslag van de bijeenkomst en had aanvankelijk bescheiden positieve verwachtingen. Opmerkelijk genoeg nuanceerde de krant zichzelf een dag later en schreef: ‘Tot dusver had de maatschappij meer met straatrumoer en jongensachtigheid te kampen dan met een ernstige partij.’ Vooral het internationale aspect van de SDAP zat de krant niet lekker. Dat moest de komende tijd maar goed in de gaten worden gehouden.⁸⁴ Bladen van een progressief-liberale signatuur, zoals *De Amsterdammer*, waren aanzienlijk welwillender gestemd.⁸⁵ Volgens het *Sociaal Weekblad* zou 26 augustus 1894 zelfs ‘een ernstige dagtekening blijken te zijn in onze vaderlandsche sociaal-politieke geschiedenis’.⁸⁶

Bij de leden van de Socialistenbond, de organisatie die als opvolger van de verboden SDB gold, gaf het milde oordeel van liberale zijde aanleiding tot grote hilariteit. Het was een mooie aanleiding om de leden van de SDAP definitief onder de heren te scharen. Volgens *Recht voor Allen* was het duidelijk: zelfs het liberale *Handelsblad* had in de SDAP een bondgenoot herkend. Daar werd nog aan toegevoegd dat de oprichting van de partij door ruziezoekers als Troelstra en Van Kol als ‘niets anders dan een grap beschouwd kon worden’.⁸⁷ De parlementaire socialistische rea-

geerden ziedend op de spaarzame opmerkingen in *Recht voor Allen*. Troelstra wist niet hoe snel hij moest laten merken dat de nieuwe partij net zo revolutionair gezind was als de Bond.⁸⁸ Ook Willem Vliegen en Frank van der Goes reageerden als door een wesp gestoken. Vliegen schreef een venijnig commentaar over de Socialistenbond en Van der Goes schreef een tweetal artikelen in *De Amsterdammer* waarin hij reageerde op opmerkingen die eerder in het *Handelsblad* verschenen waren.⁸⁹

Alleen de verslaggever van de *Provinciale Overijsselsche en Zwolsche courant* schreef werkelijk profetische woorden: 'De latere geschiedschrijver van de sociaal-democratische beweging in Nederland zal ongetwijfeld een bijzonderen indruk krijgen van Zwolle.'⁹⁰ En zo was het. Kennelijk voorvoelde hij dat met de oprichting van de parlementaire socialistische partij iets veranderde aan het karakter van de Nederlandse sociaaldemocratie. Of hij was gewoon een trotse Zwollenaar. Hoe het ook zij: onder partijgenoten werd 'Zwolle' een begrip dat geen verdere uitleg nodig had. De opstellers van het eerste manifest werden op den duur zelfs aangeduid als de 'Twaalf Apostelen'. Dat de groep oprichters in werkelijkheid groter was, deed niet ter zake. Het feit dat een der apostelen – Adriaan Gerhard – ontbrak op de vergadering deerde evenmin. De partij was door een twaalfstal opgericht en dat zou een twaalfstal blijven, punt uit. Dat was jammer voor Zwollenaar Izak Os. Deze zwager van Louis Cohen en goede vriend van Helmig van der Vegt was ook op de vergadering aanwezig geweest en had bovendien enig voorwerk verricht, maar viel net buiten de boot. Hij zou zich later graag als 'dertiende apostel' profileren, maar in de canon van de partijgeschiedenis bleef zijn verhaal apocrief.⁹¹

SOCIAALDEMOCRATEN IN DE AMSTERDAMSE BLASIUSSTRAAT IN 1900

Twee jaar na de vergadering in zijn thuisstad Zwolle verhuisde apostel Louis Cohen naar Amsterdam. Als zo veel Amsterdammers woonde hij er op talloze adressen. In 1907 kwam hij terecht in een kleine straat in de Oosterparkbuurt: de Blasiusstraat. Deze straat liep van de Amstel naar de Camperstraat, in het midden doorsneden door de Vrolikstraat, de tegenwoordige Wibautstraat. Cohen moet bij aankomst mensen zijn tegengekomen die hij kende. Wellicht liep hij er zelfs iemand tegen het lijf die hij al tijdens de Zwolse oprichtingsvergadering in 1894 had ontmoet. Dat was meer dan toeval. De straat waar hij belandde, had samen met een aantal andere straten – zoals de Lepelstraat en de Rapenburgerstraat – een centrumfunctie in de Amsterdamse SDAP. Die functie werd echter

niet ontleend aan tumultueuze vergaderingen of gedenkwaardige demonstraties die er plaatsvonden. Het waren de bewoners die de straat haar sociaaldemocratische karakter gaven. Tussen 1898 en 1903 waren op ongeveer 90 van de 144 huisnummers SDAP-leden gevestigd.⁹² In een iets ruimere periode waren dat er nog meer. De Blasiusstraat was letterlijk een thuisbasis voor de vroege Amsterdamse sociaaldemocratie.⁹³

Er is nog iets wat juist deze straat het onderzoeken waard maakt. In de Blasiusstraat woonden voornamelijk joden en zij vormden een belangrijk deel van het ledenbestand van de Amsterdamse SDAP. De straat aan sich is daarmee misschien niet representatief voor wat zich in de hele SDAP voltrok, maar een bestudering van deze straat maakt wel duidelijk hoe de joodse gemeenschap in Amsterdam halverwege de jaren negentig van de negentiende eeuw verknoopt raakte met de sociaaldemocratie. Zo wordt aan de hand van de Blasiusstraat de ontstaansgeschiedenis van een belangrijke sociaaldemocratische subcultuur geschetst.

De Blasiusstraat: een joodse buurt

Aanvankelijk heette de Blasiusstraat de vierde Boerhaavestraat, maar omdat een stapeling van Boerhaavestraten tot verwarring leidde, werd in 1884 voor een nieuwe naam gekozen. De naamgever was, net als Boerhaave, een zeventiende-eeuwse medicus uit Amsterdam: Gerardus Blasius. De naamswijziging kon eenvoudig worden doorgevoerd, want er stonden nog nauwelijks huizen in de straat.⁹⁴ De huizen die er wel stonden waren vanaf 1882 bloksgewijs aangelegd door bouwmaatschappij de Ysbreker.⁹⁵ Vanaf de Weesperzijde kroop de bebouwing langzaam naar de Vrolikstraat die rond 1895 werd bereikt. Pas daarna werd ook het gedeelte tussen de Vrolikstraat en de Camperstraat bebouwd en bereikte de straat haar huidige lengte.⁹⁶

Hoewel de huizen naar verhouding goed waren, was het aanvankelijk geen prettige woonomgeving.⁹⁷ Twee bierbrouwerijen, een verffabriek en een cacaooverwerker zorgden ervoor dat de lucht voortdurend was gevuld met een dikke damp van stinkende afvalstoffen.⁹⁸ Daar kwam bij dat bouwmaatschappij de Ysbreker een terreintje naast de straat gebruikte om vervuilde modder te storten. De geur die daar vanaf kwam, was zo indringend dat de stedelijke gezondheidscommissie – niet bekend om haar daadkrachtig optreden – beval om het terrein met een laag zand te bedekken.⁹⁹

De eerste huizen in de Blasiusstraat trokken vooral mensen die tot op dat moment in de krotten en kelders van de binnenstad en de oude wijken hadden gewoond. Ze waren wel wat stank gewend. Achter de façade van de grote huizen aan de Amsterdamse grachten ging een wirwar van

steegjes en gangen schuil. Daar dienden gammele hokken als krap bemeten woonhuizen voor grote gezinnen. In de oude wijken aan de rand van de grachtengordel leefden mensen in verkrotte pakhuizen boven op elkaar. Sommige gezinnen bewoonden een heel huis, anderen moesten zich met een kelder behelpen. Niet zonder reden was het gebruikelijk om een groot deel van de dag op straat door te brengen.¹⁰⁰

Veel van de meest verpauperde huizen stonden in de oude 'Jodenhoek'.¹⁰¹ Het was een gebied dat bestond uit enkele aaneengesloten wijken waarin de woningtoestand abominabel was.¹⁰² Wie het zich door een minimale financiële verbetering kon permitteren daaraan te ontsnappen, deed dat. Toen de Blasiusstraat werd gebouwd, ging het betrekkelijk goed met de diamantindustrie, waarin veel joden werkten. Daarom was een groot deel van de vroegste bewoners van de Blasiusstraat joods.¹⁰³ Hun aanwezigheid in de wijk had weer aantrekkingskracht op andere joden die graag in een vertrouwde omgeving wilden wonen. Ook joden van het platteland en uit andere Europese steden kwamen in de Blasiusstraat wonen.¹⁰⁴ Bij die laatste groep waren de Oost-Europese joden in de meerderheid. Zij kwamen overigens lang niet allemaal rechtstreeks uit Oost-Europa, maar vormden samen wel een gemeenschap.

Vanaf 1890 hadden zij op de hoek van de Swammerdamstraat hun eigen synagoge; een aantal jaren later werd deze synagoge verbouwd en vergroot.¹⁰⁵ Ook de van oorsprong Portugese joden hadden hun eigen gebedshuis in de straat. Dat kwam in 1905 aan het licht toen een gemeentelijk ambtenaar in de Blasiusstraat de bouwvergunningen kwam controleren. Tot zijn ontsteltenis ontdekte hij deze 'Portugese tuinsynagoge' in de achtertuin van nummer 46. Het was de enige in heel Amsterdam.¹⁰⁶

Niet alleen de gebedshuizen droegen bij aan het joodse karakter van de straat. De winkeliers die er gevestigd waren, verkochten joodse etenswaren en spullen die elders in de stad niet te vinden waren.¹⁰⁷ Ook de beroepen die de bewoners van de Blasiusstraat uitvoerden, werden van oudsher als typisch joods bestempeld. Naast de diamantbewerkers, die hieronder nog uitgebreid besproken zullen worden, woonden er relatief veel beoefenaars van kunstzinnige vakken. Van koorleiders tot variétéartiesten, van zangers tot acteurs – de Blasiusstraat had ze allemaal rond 1900. Zo trad S.A. Hammel van nummer 64 niet alleen op als bariton, maar had hij zich samen met zijn broer ook in de grappenmakerij bekwaamd.¹⁰⁸ David Tobias Bamberg, die met zijn vrouw en zes kinderen op nummer 3 woonde, was als mechanicus opgeleid, maar werkte inmiddels als 'helderziende' en was naar eigen zeggen ook 'bekroond declamator'.¹⁰⁹ Zijn titels deden meer faam vermoeden dan zijn dagelijkse werk-

zaamheden hem brachten; hoewel Bamberg door 'het geheele rijk' te boeken was, zal hij voornamelijk optredens op Amsterdamse huwelijken en kinderfeesten, en in gestichten hebben verzorgd.¹¹⁰

Rond 1900 was de straat een van de nieuwe joodse centra, een klein 'ghetto'tje' zoals Henri Polak dat noemde. Daarbij moet wel een belangrijke kanttekening worden geplaatst, of misschien een vraag worden gesteld, want: wat is 'jodendom'? Al menig denker heeft zich over dit vraagstuk het hoofd gebroken en niemand komt er helemaal uit. In de context van de Blasiusstraat rond 1900 stond in ieder geval één ding vast. Ondanks de vele vrome joden die er woonden, was het jodendom geen strikt religieuze aangelegenheid. Wat het gros van de bewoners joods maakte, was dat ze waren opgegroeid in een tamelijk gesloten gemeenschap die door henzelf en anderen joods werd genoemd. Zij waren deel van het zogenaamde 'joodse proletariaat' en voelden zich thuis bij de officiële tradities, de onuitgesproken gewoonten en het hechte gemeenschapsgevoel dat in de oude Jodenhoek al generaties werd overgeleverd. Er zat dus een sterk cultureel element aan het joodse karakter van de straat. Dat was evengoed van toepassing op vrome gelovigen als op mensen die al jaren niet meer naar de sjoel gingen. Toch werd de nieuwe buurt nooit meer zo joods als de oude wijk. Dat kwam ook omdat in de 'nieuwe jodenwijk' lang niet alleen joden woonden. Vooral het aantal katholieke bewoners was verhoudingsgewijs gegroeid. De architectuur zorgde ervoor dat meerdere gezinnen nog altijd in één huis woonden en daardoor zaten verschillende religies letterlijk boven op elkaar. De katholieke invloedsfeer werd in 1898 nog eens versterkt toen aan het einde van de straat het Onze Lieve Vrouwe Gasthuis, een katholiek ziekenhuis met kraamkliniek, werd opgericht.

Hoe de joodse diamantbewerker socialisten werden

De band tussen het socialisme en de joodse Amsterdammers werd in het laatste kwart van de negentiende eeuw voorzichtig gesmeed. Binnen de landelijke SDB heeft het jodendom echter nooit een rol van betekenis gespeeld. Veel SDB'ers meenden dat het geloof een sta-in-de-weg was voor het socialisme. Alle religie was bij voorbaat verdacht, maar het jodendom werd nog het meest vereenzelvigd met de kapitalisten waartegen socialisten in opstand dienden te komen.¹¹¹ Het kleine aantal joden dat lid was van de Bond beleed het geloof nauwelijks of was volkomen geseculariseerd. Andersom was er ook weinig reden voor het zoeken van toenadering. De joodse Amsterdammers waren van oudsher Oranjegezind en dat maakte onthullende interesse voor de sociaaldemocratie onwaarschijnlijk. Tot 1890 was de grote meerderheid van joden niet van plan

om socialist te worden. Degenen die dat wel deden, konden vanuit de eigen gemeenschap op flinke weerstand of een ouderwets pak rammel rekenen.¹¹²

Toch zou het niet lang duren voordat de joden een onuitwisbaar stempel op de Amsterdamse sociaaldemocratie drukten. Die opmars begon met een klein groepje joodse arbeiders dat rond 1890 met het socialisme in aanraking kwam. Op de vooruitstrevende diamantwerkplaats van Andries van Wezel aan het Rembrandtplein werd volop over politiek gedebatteerd. Terwijl de meeste werkplaatsen vrij van politiek werden gehouden, kon Van Wezel er zelf zijn mond niet over houden. Zijn werknemers werden onherroepelijk meegezogen in zijn uiteenzettingen over kunst, cultuur en economie. Dat kwam tot een hoogtepunt toen Van Wezel rond 1890 bevriend raakte met Frank van der Goes. Van der Goes zou later naam maken als partijtheoreticus, maar hij stond ook bekend als een aimabele, zij het nogal verstrooide persoonlijkheid met wie het makkelijk praten was.¹¹³ Wat begon als een zakelijk contact met de *assuradeur* Van der Goes, eindigde in lange gesprekken met de *socialist* Van der Goes. Zo werden de joodse diamantbewerkers Bram Loopuit, Henri Polak, Jos. Loopuit en Dolf de Levita onder werktijd niet alleen bijgespijkerd over schilderkunst en Franse literatuur, maar ook over het socialisme.¹¹⁴

Aangemoedigd door Van der Goes werden de diamantbewerkers – op Bram Loopuit na – in 1891 lid van de SDB.¹¹⁵ Daar waren ze in meerdere opzichten een vreemde eend in de bijt. Niet alleen waren zij joden, ze waren ook beter geschoold dan de andere arbeiders en hadden bovendien een afwijkende ideologische kijk op zaken. Dat laatste kwam omdat de gematigde Frank van der Goes hen naar het socialisme had geleid. Desalniettemin slaagden zij erin een eigen positie binnen de Bond te verwerven. Ze bezochten bijeenkomsten, vervulden bestuursfuncties en traden uiteindelijk zelfs op als propagandist.¹¹⁶ Vooral Henri Polak deed dat en hij richtte zich daarbij steeds vaker op zijn joodse vakgenoten.

Echt gesmeerd verliep zijn poging om een doorbraak tussen joden en socialisten te forceren niet. Zowel vanuit socialistische hoek als vanaf joodse zijde werden de socialistische joden belaagd en beledigd. In *Recht voor Allen* waren opmerkingen met een antisemitische ondertoon te lezen en toen Polak de voordelen van het socialisme in 1892 aan een groep joden wilde ontvouwen, moest hij wegduiken voor de stoelen die vanuit de zaal in zijn richting werden geworpen.¹¹⁷ Dat dit stoelenincident uitgerend plaatsvond tijdens een bijeenkomst van de Nederlandsche Diamantbewerkersvereniging (NDV) tekende de manier waarop socialisten en joden elkaar doorgaans tegenkwamen. Het gros van de ontmoetingen

werd niet binnen de SDB, maar binnen andere verenigingen tot stand gebracht.¹¹⁸ De NDV was een ingedutte, min of meer neutrale vakvereniging die door Polak, Loopuit en enkele anderen in 1892 nieuw leven was ingeblazen.¹¹⁹ De nieuwe geest in de oude machine werd in toenemende mate door het socialisme beïnvloed. Dat dit zowel tot enthousiaste reacties als tot matpartijen leidde, illustreerde hoe gering de eensgezindheid over het socialisme in joodse kringen was.

In dezelfde periode was ook een aantal andere joden zich voor het socialisme gaan interesseren. Bram Reens, een jonge caféhouder en diamantbewerker uit Hoorn, was zo iemand. Samen met handelaar Willem Speelman richtte hij in oktober 1892 de propagandaclub 't Centrum' op.¹²⁰ De revolutionaire vrienden stelden zich ten doel om het socialisme onder de Amsterdamse joden te verbreiden.¹²¹ Wat begon met het aanjagen van oproer onder ontevreden marktkooplieden, werd al snel een flinke beweging.¹²² Journalist Pieter Lodewijk Tak schreef daarover in een brief: 'Reens met zijn "Centrum" maakt onder het voor anderen moeilijk te bereiken Joodsche publiek langdurige en vruchtbare propaganda voor socialisme en tegen den Joodsche godsdienst, waarmee de geldjoden hun kudde bijeenhouden. Hij schiet – zoo jong als hij is (23 jaar) – werkelijk [een] bres in de macht van [het liberale joodse gemeenteraadslid, AvV] Wertheim c.c. Zijn laboratorium is Thaves, een kleine herberg in de Nieuwstraat, zijstraat van den Nieuwendijk, waar de vrienden komen.'¹²³ De opmerking van Tak gaf bewust en onbewust twee rake typeringen van de situatie op dat moment. Enerzijds was het lastig om de joden te benaderen vanwege hun gesloten leefomgeving. Anderzijds illustreerde Taks taal ook iets van de vooroordelen die over de joden bestonden.

Ondanks alles brachten de drukbezochte 'avondjes' in het Centrum een groeiende groep joden in contact met de sociaaldemocratie, zoveel stond vast.¹²⁴ Maar diepgaand contact met de socialisten in de SDB bestond nog niet. Reens schreef weliswaar in *Recht voor Allen* en 't Centrum sloot zich zelfs bij de SDB aan, maar als 'wijkvereniging' werd het geen belangrijke speler.¹²⁵ De autonomie van Reens en de zijnen was ook zichtbaar in *Ons Blad*, het tijdschrift dat ze uitgaven. Niet voor niets was dat een 'socialistisch orgaan voor Israëlieten'.¹²⁶ Het socialisme en het jodendom bleven ondanks de curieuze figuur van Reens gescheiden werelden. De joodse meerderheid bleef zich tegen het socialisme verzetten en vanuit socialistische kring hadden Reens en de zijnen met aanhoudend antisemitisme te maken.¹²⁷

Alleen de ludieke acties die 't Centrum organiseerde, wilden de groepen nog wel eens bij elkaar brengen. Een van Reens' acties leidde naar de

Blasiusstraat. In de zomer van 1894 verzamelde een ‘troep socialisten’ zich daar om een gerechtelijke verkoop van goederen te ontregelen.¹²⁸ Een joodse geestverwant had een belastingschuld van 13 gulden waardoor zijn huisraad voor een gerechtelijke verkoop in aanmerking kwam. Reens trok er met zo veel mogelijk vrienden naartoe om op de spullen te bieden.¹²⁹ Dat was een beproefde methode, maar het bleek deze keer tevergeefs: een andere ‘weldoener’ was ze voor geweest. Wel kwam de politie ter plaatse en al snel ontstond een opstootje waarbij Reens werd gearresteerd. De rest van het gezelschap zette koers naar gebouw Constantia om sdb-voorman Jan Fortuijn te horen spreken.¹³⁰ Deze schermtseling verbeeldde de verhoudingen treffend: rond 1894 waren de joden niet massaal lid van de sdb, maar soms kwamen joodse en socialistische arbeiders – ondanks antisemitisme en socialistenhaat – door straatrumoer of massabijeenkomsten nader tot elkaar. Die ontwikkeling zou het jaar daarop in een stroomversnelling komen. Een groot deel van de joodse arbeidersgemeenschap bekeerde zich toen groepsgewijs tot de sociaaldemocratie.

Joodse verenigingsmannen maken de SDAP

Pieter Jelles Troelstra was in 1893 naar Amsterdam verhuisd om zijn politieke dromen na te jagen. Hij wilde er de strijd met Domela Nieuwenhuis aangaan.¹³¹ Troelstra's voornaamste contact in Amsterdam was Frank van der Goes, maar die was juist door de sdb geroyeerd en was daardoor vleugellam geworden. Hij kon Troelstra wel introduceren bij de joodse sociaaldemocraten uit het diamantatelier waar hij geregeld langskwam. Dat bleek een succes. Troelstra betrok hen al spoedig bij zijn plannen, nam ze in vertrouwen en benoemde Henri Polak zelfs tot redacteur van zijn krant *De Nieuwe Tijd*.¹³²

Er ontstond in deze periode een scherpe tegenstelling in de Amsterdamse sdb. Terwijl de arbeiders rondom Domela Nieuwenhuis het anarchisme volgden, trokken de joodse diamantbewerkers in navolging van Van der Goes juist ten strijde voor het parlementarisme. Dat deden ze al snel samen met een stel Groningse en Friese importarbeiders dat in het kielzog van Troelstra naar de hoofdstad was gereisd.¹³³ Het bonte clubje werd aangevuld met een ander gezelschap uit de periferie van de sdb: enkele Duitsers die tijdelijk in Amsterdam werkten. Tezamen zouden zij de voorhoede van de Amsterdamse parlementaire sociaaldemocratie vormen.¹³⁴ Dat moesten ze overigens zonder Troelstra doen; eind 1893 was hij na conflicten met onder anderen Polak en Van der Goes alweer uit Amsterdam vertrokken om zich vanuit Utrecht op de verovering van de rest van het land te richten.¹³⁵

Na een voorbereidende vergadering op 2 mei kwamen de Amsterdamse parlementairen op 25 mei 1894 bijeen om een eigen vereniging op te richten.¹³⁶ Dat deden ze in café Schlüsser aan de Binnen Amstel. Daarmee werd meteen zichtbaar hoe groot het joodse aandeel in het parlementaire clubje was. Als buurtcafé was Schlüsser al langer bekend bij de bewoners van de Amsterdamse Jodenbuurt, maar in politiek opzicht profileerde het zich pas net. Letterlijk en figuurlijk bevond het zich in de periferie van de SDB. Pieter Lodewijk Tak meende zelfs dat het café ‘zeer ongelegen’ lag.¹³⁷ De avond verliep evenwel succesvol en de Sociaal-Democratische Vereeniging (SDV) die ontstond, vond in ideologisch opzicht aansluiting bij het laatste congres van de Internationale.¹³⁸ Daarmee maakte het gezelschap definitief de keuze voor het parlementarisme. De breuklijn met de SDB was vanaf die avond beter zichtbaar dan ooit. Dat leidde echter niet tot een overweldigende toestroom van leden: slechts twaalf SDB-leden werden lid van de nieuwe vereniging.¹³⁹

Deze onbeduidende ‘zes-man-en-een-paardekop’, zoals Henri Polak ze later zou noemen, vormden desondanks een actief gezelschap.¹⁴⁰ Er werd samen gelezen en tijdens de bijeenkomsten in café Schlüsser en in café Kos aan het Damrak werd over van alles gesproken: het socialisme, de toestand op Lombok en allerlei hoofdstedelijke uitbuitingszaken.¹⁴¹ Omdat de meest ervaren verenigingsmensen van het gezelschap al elders functies vervulden, moesten de nieuwe bestuursleden flink oefenen. Voorzitter Jos Loopuit had soms moeite om de vergaderorde te handhaven en ook over de kwaliteit van de notulen werd wel eens geklaagd.¹⁴² Dat was geen wonder. Notulist Friedrich Gatzemeijer – nog lid geweest van de eerste Sociaal-Democratische Vereeniging uit 1878 – was weliswaar een ervaren verenigingsman, maar voor deze schoenmaker die Duitsland was ontvlucht vanwege de daar geldende ‘socialistenwetten’ bleef het Nederlands soms lastig. Het ‘eigenaardig Hollandsch en zijn leuk-onbeholpen manier van spreken’ van de verstokte vrijgezel Gatzemeijer werden echter probleemloos op de koop toegenomen.¹⁴³ De grote winst was dat de leden zich tijdens de vergadering hardop mochten afvragen hoe vanuit socialistisch perspectief aan verkiezingen kon worden meegedaan en hoe er aansluiting kon komen bij andere parlementairen. Het antwoord op die vraag diende zich in augustus 1894 aan. Een paar dagen na de Zwolse oprichtingsvergadering van de SDAP zou het gezelschap zich omdopen tot lokale afdeling van de nieuwe SDAP.¹⁴⁴ Het afscheid van de SDB was definitief.

Achteraf kan worden vastgesteld dat de joodse diamantbewerker een cruciale rol hadden in de ontstaansgeschiedenis van de Amsterdamse SDAP. Hun invloed nam nog verder toe toen in datzelfde jaar – en we-

derom door onder anderen Henri Polak – de Algemene Nederlandse Diamantbewerdersbond (ANDB) werd opgericht.¹⁴⁵ Veel joodse arbeiders sloten zich bij deze bond aan en werden zo collectief bereikbaar voor Polak. Hij moedigde hen vervolgens aan om ook van de andere vereniging lid te worden. Zo sloeg hij de ene na de andere bres in de joodse terughoudendheid ten aanzien van de sociaaldemocratie.¹⁴⁶ Via ‘het bond’ – de arbeiders meenden dat ‘bond’ een afkorting van ‘verbond’ was – zouden honderden joodse diamantbewerders ‘de partij’ binnenstromen.¹⁴⁷ Dat leidde ertoe dat in 1898 meer dan de helft van de Amsterdamse SDAP-leden ook lid was van de ANDB.¹⁴⁸ De meerderheid van hen was joods. In datzelfde jaar stond 56,4 procent van de SDAP-leden als israëlitisch geregistreerd bij de gemeente.¹⁴⁹

Aan de joodse scepsis ten aanzien van het socialisme kwam in korte tijd een einde. Andersom was de perceptie ook verbeterd: het antisemitisme dat in de Bond pardoes kon opborrelen, trad in de SDAP minder op de voorgrond.¹⁵⁰ In sommige buurten konden niet-joodse partijgenoten zich zelfs laten bijpraten over het jodendom en werden er Jiddische woordenlijsten vervaardigd.¹⁵¹ Een interessante geste, al zullen de leden uit de Blasiusstraat dat lijstje nooit nodig hebben gehad.

Het socialistische leven in de Blasiusstraat

De leden van de nieuwe partij ontmoetten elkaar al jaren in cafés zoals Schlusser en Mast.¹⁵² Toch zou een ander café vanaf 1894 de belangrijkste uitvalsbasis worden: De Ysbreeker. Het aan de Amstel gelegen etablissement was vernoemd naar de ijsbreker die er in de zeventiende eeuw aanmeerde om de bierbrouwers in de winter van drinkwater te voorzien.¹⁵³ Met zijn ruime opzet, aparte vergaderzaal en keurige meubilair was het in 1885 gebouwde café bijzonder geschikt als vergaderlocatie. De indrukwekkende – en voor de grote groep geheelonthoudende socialistische zeer ongebruikelijke – drankkaart en de biljartafels waaraan op hoog niveau gespeeld werd, maakten het café bovendien aantrekkelijk om ‘onder partijvrienden een glaasje bier’ te drinken.¹⁵⁴ Wie rond 1900 een Amsterdamse socialist zocht, liep als eerste bij de Ysbreeker naar binnen.¹⁵⁵ Over het publiek schreef een trouwe bezoeker: ‘In de Ysbreeker wemel[de] alles dooreen: jood, christen, katholiek, protestant, vrijdenker. Socialist, anti-revolutionair, juwelier en werkmans.’¹⁵⁶ Maar door hun talrijke aanwezigheid was de combinatie van joden en socialisten vaak bepalend voor de ambiance.

Dat sloot goed aan bij de sfeer in de om de hoek gelegen Blasiusstraat. Via de openstaande deuren van de kleine maar drukbezochte winkels en de overvolle woonhuizen, kwamen de burens gauw met elkaar in contact.

De jonge sociaaldemocraten die er rondliepen, waren op subtiële wijze herkenbaar. Een aantal van hen was een beetje op Frank van der Goes gaan lijken. Zijn kapsel en dunne snorretje waren samen met zijn keurige – misschien zelfs té keurige – modieuze voorkomen, steeds vaker in het straatbeeld te herkennen.¹⁵⁷ Maar de gelijkenissen tussen de sociaaldemocraten in de straat reikten verder dan hun uiterlijke verschijning. De meesten van hen waren tussen de 20 en 35 jaar oud, stonden bij de gemeente als ‘israëlitisch’ ingeschreven en waren als diamantbewerker opgenomen in de ledenadministratie van de ANDB.¹⁵⁸ Binnen het diamantbewerkersvak hadden ze niet de beste baantjes. De hiërarchie onder diamantbewerkers was zo streng dat de hoogopgeleide kloverers en snijders niet alleen meer verdienden dan slijpers en schijvenschuurders, maar dat ze zelfs ‘minder luidruchtige mensen’ heetten te zijn.¹⁵⁹ Volgens sommigen behoorden de schijvenschuurders niet eens tot ‘het vak’.¹⁶⁰ Juist deze armere diamantbewerkers woonden in groten getale in de Blasiusstraat.

De meesten van hen waren aangesloten bij vakverenigingen zoals de Briljantslijpersknechtenvereniging ‘Streven naar Verbetering’. Van deze vereniging woonden zowel de voorzitters S. de Miranda, M. Hillesum en D. Biet, als de leden S. Lisser, M. de Raay, J. Salomons en R. van Wezel enige tijd in de Blasiusstraat. De meesten van hen waren ook lid van de SDAP; Van Wezel was zelfs even tweede secretaris van de afdeling Amsterdam.¹⁶¹ Ook andere leden van diamantbewerkersverenigingen woonden voor langere of kortere tijd in de Blasiusstraat. De voorzitter van de vereniging voor ‘schijvenschuurders’ woonde er maar liefst tien jaar.¹⁶² Dat was uitzonderlijk omdat de financiële situatie van de meeste bewoners tamelijk instabiel was. Zowel een toename als een teruggang in de inkomsten leidde vaak onmiddellijk tot een verhuizing. Doordat de diamantindustrie bijzonder conjunctuurgevoelig was, verhuisden de arbeiders jaren achtereens soms meerdere malen per jaar.¹⁶³ Zo nu en dan gebeurde dat zelfs in kleine golven.¹⁶⁴ Welbeschouwd was de Blasiusstraat voor veel van haar bewoners slechts een tussenstation. Idealiter kwamen ze vanuit de oude jodenwijk en vertrokken ze naar een chiquer huis, maar zo ging het niet altijd.¹⁶⁵ Voor veel bewoners was de straat de eerste stap op weg naar de ondergang, terug naar de oude wijk. Anderen balanceerden een leven lang op het randje tussen twee leefwerelden, waardoor ze soms zelfs binnen de straat verhuisden van dure naar goedkope woningen. Zo woonden de socialistische families Polak, Mug en Van Zweden op meerdere adressen in de Blasiusstraat.¹⁶⁶

Er werd niet alleen binnen Amsterdam verhuisd; ook internationale verhuizingen waren aan de orde van de dag. Een flink aantal straatgeno-

ten had bijvoorbeeld even in Londen of Antwerpen gewoond.¹⁶⁷ Hoe vanzelfsprekend die internationale ervaring was, bleek uit een initiatief van diamantbewerker Simon Blitz. In 1903 richtte hij te Antwerpen een Hollandse Sociaal Democratische Club op waarmee hij zich graag bij de SDAP wilde aansluiten. Het was een paradoxale situatie binnen de *internationale* arbeidersbeweging en daarom wilde het partijbestuur aanvankelijk niet akkoord gaan.¹⁶⁸ Maar Blitz hield vol en omdat er voldoende animo bleek te zijn, kreeg hij zijn zin en daarmee zijn buitenlandse afdeling.¹⁶⁹ Dat was nog maar het begin: de afdeling Brussel volgde gauw en later zouden er nog meer buitenlandse afdelingen komen.¹⁷⁰ Andersom waren er meerdere mensen vanuit Engeland en Duitsland naar Amsterdam gekomen en sommigen van hen vonden tijdelijk onderdak in de Blasiusstraat. Partijgenoot Israël Mug bood mensen uit Londen en Antwerpen een onderkomen en hij was niet de enige.¹⁷¹ Het vanzelfsprekende internationalisme had grote gevolgen voor het alledaagse leven op straat. Vermengd met de Nederlandse taal moeten niet alleen het Jiddisch en het plat Amsterdams, maar ook het Vlaams, Frans, Duits en Fries er regelmatig geklonken hebben.

Het sfeertje in de straat bestond al voordat de SDAP bestond. De partij was niet de basis van de contacten in de Blasiusstraat, maar wist zich te nestelen in een bestaand netwerk. De onomstreden positie van de partij was onder meer te zien aan de deelname van vrouwen aan het partijleven. Vrouwen en mannen hadden geen vergelijkbare positie in de samenleving in de negentiende eeuw, maar waar vrouwen in andere verenigingen vaak louter toeschouwers waren, hadden ze in de SDAP een vanzelfsprekende plaats. Op nummer 7 en 99 van de Blasiusstraat woonden bijvoorbeeld actieve leden van de vroegste vrouwenbeweging binnen de SDAP. Straatgenote Elizabeth Koster, actief bij jeugdvereniging 'De Zaaier' en bij de geheelonthouders, solliciteerde zelfs op een vacature op het partijbureau.¹⁷² Dat brengt ook iets anders aan het licht. De partij werd door mensen als Koster niet alleen beschouwd als een aardig tijdverdrijf of als een nuttig politiek apparaat, maar ook als het startpunt voor een carrière buiten het diamantbewerksvak. En dat gold voor meer mensen. Toen in 1902 een nieuwe bode voor de lokale SDAP-afdeling werd gezocht, solliciteerden maar liefst drie Blasiusstraaters; allen waren zij werkloos diamantbewerker.¹⁷³

De drie sollicitanten ervoeren ook een andere kant van het partijleven: iedereen bewoog zich binnen dezelfde marges en sommige mensen liepen elkaar daarbij vreselijk voor de voeten. De sociale controle was bovendien groot. Partijgenoot Meijer Wertheim die op nummer 107 woonde en op nummer 124 een sigarenmagazijn bestierde, zegde zijn SDAP-lidmaat-

schap op omdat hij zich gecontroleerd voelde.¹⁷⁴ Het was partijgenoten opgevallen dat Wertheim naast sociaaldemocraat ook lid was van de vereniging van sigarenfabrikanten. Die ogenschijnlijke kapitalistische sympathieën hadden geleid tot een klacht bij het partijbestuur.¹⁷⁵ Ook anderen hielden elkaar scherp in de gaten. Toen partijgenoot Ephraim van nummer 98 in 1905 ontdekte dat niet al het geld van een liefdadigheidsconcert naar het goede doel was gegaan, leidde dat zelfs tot een ruzie in de kolommen van *Het Volk*. Ephraim zou pas rusten als de benefietorganisator kon garanderen dat al het geld bij de juiste mensen was beland.¹⁷⁶

Twee bewoners: Salomon Rodriguez de Miranda en Isidore Keesing

Om te laten zien hoe de SDAP zich op lokaal niveau zo sterk naar de contouren van een bestaande gemeenschap kon vormen, is het nuttig om enkele individuele leden van dichtbij te bestuderen. Monne de Miranda en Isidore Keesing werden allebei op latere leeftijd opgenomen in de eregalerij van de sociaaldemocratie, maar dat was niet het enige wat ze deelden. Beide socialistten brachten een deel van hun jeugd door in de Blasiusstraat. Die periode in hun leven, toen ze nog onbekende leden waren, wordt hieronder aan een kort onderzoek onderworpen om te laten zien hoe zij, zoals velen, aansluiting vonden bij de SDAP.

Monne de Miranda

In 1888 verhuisde Monne de Miranda met zijn ouders van de Nieuwe Lijnbaansgracht naar Blasiusstraat 33 om twee jaar later op nummer 36 terecht te komen.¹⁷⁷ Op het moment van aankomst in de straat was Monne 13 jaar oud en zat hij al twee jaar in het diamantbewerkersvak.¹⁷⁸ Tijdens een grote staking van diamantbewerkers op 5 november 1894 maakte hij kennis met het fenomeen vakvereniging. Hetzelfde jaar nog werd hij lid van de eerdergenoemde Briljantslijpersknechtenvereniging 'Streven naar Verbetering'.¹⁷⁹ De vakgenoten die hij daar tegenkwam hadden een vergelijkbare achtergrond als hijzelf en ze toonden zich ongekend strijdbaar in hun ambitie om de situatie voor arbeiders te verbeteren. Een deel van hen bleek zelfs bereid te breken met de traditionele joodse leefwijze. Monne de Miranda raakte geïnspireerd en volgde dat voorbeeld; in het jaar waarin hij lid werd, bracht hij zijn laatste bezoek aan de synagoge.¹⁸⁰

De grote naam in de kring waarin Monne de Miranda zich nu begaf, was Henri Polak. De Miranda bewonderde Polak en liet zich vanuit de ANDB mobiliseren voor de SDAP.¹⁸¹ In 1896 sloot hij zich aan bij de partij. Niet veel later werd hij actief als verenigingsman: zowel voor de SDAP als voor de ANDB trad hij op als bestuurslid. De Miranda maakte deze transi-

tie niet alleen door. Zijn broers werkten ook in de diamantindustrie en waren eveneens lid van de ANDB. Een aantal gezinsleden sloot zich net als hij aan bij de SDAP. Er moet thuis, bij vrienden, met collega's en burens regelmatig over de partij van Polak gesproken zijn, want eigenlijk maakte een groot deel van Monnes netwerk gemeenschappelijk de overstap. Dat netwerk was een kluwen van familieleden, vrienden en burens. Over de verwevenheid van contacten die binnen deze netwerken gebruikelijk was, schreef Henri Heertje: 'Naast familieleden moeten vrienden worden genoemd, die vaak met hen op één lijn worden gesteld en bij alle heugelijke of droevige gebeurtenissen aanwezig zijn. Kinderen van vrienden, van "confectie-familieleden", spreken van oom en tante.'¹⁸²

Hoe diepgaand de vervlechting was van het netwerk waarin Monne opgroeide, bleek ook uit de manier waarop hij zijn toekomstige echtgenote leerde kennen. Rond 1900 was hij verliefd geworden op een niet-joods meisje. Hij was er blij mee, maar een deel van zijn omgeving kon niet met deze liefde instemmen. Omdat hij tegelijkertijd zonder werk zat en daardoor in financiële moeilijkheden verkeerde, werd hij gestimuleerd om een korte periode in Parijs te gaan werken. Monne vertrok en daarmee verdween ook het meisje uit beeld.¹⁸³ In diezelfde periode hadden twee van zijn zussen zich verloofd met twee jongens uit de joodse diamantbewerkerfamilie Elion, die een straat verderop woonde. Omdat alle kinderen elkaar inmiddels wel zo'n beetje kenden, lag het voor de hand dat Monne ook de zeventienjarige Selly Elion zo nu en dan sprak. Zij deed zijn vorige verliefdheid blijkbaar spoedig vergeten, want vanuit Parijs werden brieven gewisseld en tijdens korte bezoeken aan Amsterdam bracht Monne veel tijd met haar door. In 1904 reisde zij hem zelfs achterna.¹⁸⁴ Na hun definitieve terugkeer in Nederland trouwde het stel in mei 1905. Het huwelijksfeest werd gevierd op Blasiusstraat 18, in het huis waar de moeder van Monne inmiddels was gaan wonen.¹⁸⁵

De verweving tussen de twee families was nu volledig. Dat kwam niet alleen door de diverse huwelijken, maar ook doordat de familieleden elkaar op allerlei andere plaatsen tegenkwamen.¹⁸⁶ Als lid van de Brillantslijpersknechtenvereniging sprak De Miranda zijn zwagers op vergaderingen.¹⁸⁷ Ze bezochten dezelfde feesten op hoogtijdagen en als het tegenzat zochten ze werk bij dezelfde werkgevers. Jacobus Elion, de jongere broer van Selly, kwam na verloop van tijd zelfs in dienst bij de diamantfirma die de gebroeders De Miranda hadden opgezet.¹⁸⁸

Ook toen Monne na zijn huwelijk naar de Andreas Bonnstraat verhuisde, bleef hij herinnerd worden aan de Blasiusstraat. De sfeer die er had geheerst en de mensen die er woonden, waren een vormend deel van zijn jeugd en daarmee van zijn hele leven. Op dezelfde manier bleef het

jodendom in hem resoneren. Hoewel hij al op zijn negentiende afscheid genomen had van het praktiserend geloof, stelde zijn dochter vele jaren later nog vast dat haar vader ‘een klein, écht jóóds mannetje’ was.¹⁸⁹ Het was een verbleekte identiteit die hij deelde met een groot deel van zijn netwerk en die juist daarom nooit helemaal af te schudden was. Integendeel, net als de rest van zijn omgeving zou hij steeds weer als joods-socialist aangeduid worden. Dat deden niet alleen anderen, dat deden de joodse socialisten zelf ook.

Isidore Keesing: nooit alleen socialist

Een eindje verderop in de straat woonde Isidore Keesing.¹⁹⁰ De lijst met functies die hij in de loop der jaren zou vervullen, was nagenoeg eindeloos. Een blik op die lijst moet beginnen in de vakbeweging, want naast zijn werk als diamantklover was Keesing onder meer secretaris van de ‘Klooversvereniging’ en redacteur van het blad *De Diamantklover*.¹⁹¹ In die hoedanigheid loodste hij de solitair opererende diamantklovers, de ‘aristocraten onder de diamantbewerkers’, de ANDB in.¹⁹² Dat gaf hem zowel binnen zijn beroepsgroep als binnen de ANDB een zekere status en dat leidde tot nieuwe baantjes. In 1902 werd Keesing bestuurslid van de ANDB, om daar vervolgens als internationaal vertegenwoordiger en contactpersoon voor collega’s in Antwerpen op te treden.¹⁹³ Maar Keesing oriënteerde zich breder dan alleen binnen de ANDB. Zo was hij met zijn straatgenoot R. van Wezel betrokken bij verbruikscoöperatie ‘De Dage-raad’ en schreef hij artikelen voor diverse landelijke kranten.¹⁹⁴ De rust en stabiliteit die hij uitstraalde zorgden ervoor dat hij zou uitgroeien tot een veelgevraagd commissaris, bemiddelaar en adviseur over de volle breedte van de arbeidersbeweging. Dat hij zich ook met de partij zou gaan bemoeien lag voor de hand.

Rond 1903 nam Keesing plaats in een geschillencommissie die in ‘een stuk rechtspraak in de partij’ voorzag.¹⁹⁵ In de jaren die volgden zou hij regelmatig adviseren in belangrijke organisatorische kwesties en schreef hij voor partijbladen. In 1909 trad hij zelfs kortstondig op de voorgrond in een politieke functie. Hij volgde David Wijnkoop op als voorzitter van de afdeling Amsterdam III nadat deze vanwege zijn onwelgevallige standpunten uit de partij verwijderd was. Keesing zorgde er evenwel voor dat hij de voorzittershamer slechts tijdelijk ter hand hoefde te nemen, want een bestuurder was hij niet. Binnen een jaar werd hij opgevolgd door zijn voormalige straatgenoot Monne de Miranda.¹⁹⁶

Dat Keesing een zeer toegewijde sociaaldemocraat geweest moet zijn, staat buiten kijf. Toch laat zijn organisatorische werdegang niet in één oogopslag zien hóe Keesing tot het socialisme kwam. Zoals veel bewo-

ners van zijn straat beschouwde hij zichzelf als een onderdeel van de joods-Amsterdamse diamantbewerkersgemeenschap. Die gemeenschap was een kluwen van identiteiten die op een onontwarbare manier door elkaar waren geraakt totdat er één nieuwe identiteit ontstond. De sociaaldemocratie was daarin belangrijk, net als het jodendom, de beroepsachtergrond en de culturele banden met de oude Jodenhoek, de plaats waar Keesing was opgegroeid. De belangrijkste voorman van deze gemeenschap was Henri Polak. Hij had Keesing, net als De Miranda, naar het socialisme geleid.

Hoe belangrijk Polak was voor de mensen in de omgeving van de Blasiusstraat bracht Keesing tot uitdrukking in een aantal melancholische sonnetten die hij voor hem schreef. Keesing had diepe bewondering voor de man die zijn 'kracht en tijd aan de economisch ten achter gestelden' had gegeven.¹⁹⁷ Veel mensen in zijn omgeving hadden vergelijkbare gevoelens voor Polak.¹⁹⁸ Zij voelden een diepgaande en persoonlijke band met hem en koesterden Polak als de grote emancipator van hun Amsterdamse subcultuur. Die persoonlijke band oversteeg het ideologische project van het socialisme: Polak drukte een stempel op hoe de buurtgenoten dachten, zich gedroegen en hun huizen inrichtten.¹⁹⁹ Meyer Sluysmer merkte daar later over op: 'Bij ons thuis werd Henri Polak als een wonderabijn vereerd. Hij was een voorbeeld in 't groot, dat iedereen probeerde na te volgen in het klein. Soms leidde die verering tot belachelijke na-aperij.' Er waren mensen die zich kleedden als Polak, spraken als Polak en hun keel schraapten als Polak.²⁰⁰ Eenmaal werd de verbintenis tussen Polak en zijn achterban ook in cijfers uitgedrukt. Dat was in 1897 toen Polak zich na een ruzie met SDAP-leden als 'onafhankelijk kandidaat' verkiesbaar stelde bij de raadsverkiezingen. Bij die verkiezing gingen de stemmen uit de buurt massaal naar hem en niet naar de SDAP. De buurtbewoners hadden op de voorman van hun gemeenschap gestemd, niet op de partij waar ze door hem lid van waren geworden.²⁰¹

Dat kwam niet omdat Polak primair een politieke held was. Hij was bijzonder omdat hij in alle opzichten een van hen was. Veel leden zullen hem niet alleen herinnerd hebben vanwege zijn toespraken, maar juist omdat hij zong in het koor, of vanwege die ene levensgevaarlijke avond in de zaal Plancius. Als acteur in een toneelvoorstelling beklom Polak met een brandende spiritusfakkel een op schaal gemaakte aardbol, maar hij struikelde, tuimelde er vanaf en zette Plancius bijna in lichterlaaie.²⁰² Dat soort belevenissen en de herinnering daaraan maakten hem tot een normale en aansprekende man die daarnaast de geniale organisator van een bont palet aan verenigingen bleek te zijn.

Later zou die massale adoratie minder worden, maar Isidore Keesing

bleef Polak verafgoden. Hij leek zich soms te spiegelen aan Polak en ging monomaan aan de slag om zelf een even indrukwekkende erfenis na te kunnen laten. Terwijl zijn buurtgenoten in de Ysbreeker achter een glaasje zaten, boog Keesing zich over Duitse dissertaties die hem over de economische ontwikkeling van de diamantindustrie moesten leren. Terwijl anderen zongen in het koor, schreef hij diepgravende rapporten en artikelen.²⁰³ Keesing was gegrepen door de studie van de statistiek en zag het als zijn missie om de beweging daarmee van dienst te zijn. Daar slaagde hij wonderbaarlijk goed in. Als 'statisticus van de arbeidersbeweging' voorzag hij de ANDB van cijfers met betrekking tot de effectiviteit van stakingen, de bewegingen in lonen en werkloosheid.²⁰⁴ Zijn brieven aan het bondsbestuur werden ondersteund met zelfgetekende grafieken en tabellen.²⁰⁵ Keesing maakte gegevens beschikbaar voor bestuurders en gaf handzame tips aan leden. In 1907 publiceerde hij samen met Jan Oudegeest een *Practische handleiding voor vakverenigingsadministratie*.²⁰⁶ Het was een zorgvuldig gemaakt boek dat voorbeeldformulieren en rekenmodellen bevatte. Als standaardwerk zou het een bijdrage leveren aan de financiële stabiliteit van de beweging als geheel. Ironisch genoeg leidde het boek tegelijkertijd tot een financiële catastrofe: twee maanden na de publicatie ging de Amsterdamse sociaaldemocratische uitgever J.J. Bos failliet.²⁰⁷ Er waren zo veel modellen, grafieken en staatjes opgenomen dat de opbrengsten van het boek de hoge drukkosten onmogelijk konden dekken.²⁰⁸

Of Keesing gelukkig werd van zijn polakiaanse inspanningen, is de vraag. Hij kampte met zenuwinkinkingen en moest een aantal van zijn taken laten vallen.²⁰⁹ Zo hoog kon de druk van een alomvattend verenigingsleven zijn. Als hem weer eens gevraagd werd of hij nieuw werk wilde aannemen binnen de beweging, wilde hij eerst precies weten hoeveel tijd het zou kosten.²¹⁰ Hij werd er nukkig van. Emanuel Querido beschreef in zijn *Het geslacht der Santeljano's* over de Amsterdamse arbeidersbeweging een 'hooggeciviliseerde, bij het narrige af verwaanden kloover-statisticus'. Het is nooit helemaal met zekerheid te zeggen, maar dit karakter lijkt wel erg op Keesing.²¹¹

Na een aantal jaren gunde Keesing zichzelf toch iets: in 1912 verruilde hij Amsterdam voor Laren. Hij ging wonen aan de Engweg 19. Dat was geen willekeurig adres: Henri Polak woonde op Engweg nummer 21.²¹² Zo sloot Keesing toch weer aan bij het vertrouwde netwerk waar hij vanaf zijn ouderlijk huis in de Blasiusstraat deel van had uitgemaakt. Dat werd nog eens bevestigd door het feit dat ook zijn broer bij hem om de hoek kwam wonen. Zo bleef hij in dezelfde wereld wonen, al verruilde hij zijn baan als diamantklover voor een betrekking in overheidsdienst.²¹³

Keesings leefgemeenschap bestond al voordat de sociaaldemocratie er zijn intrede deed en had daarom eigenschappen die aan de sociaaldemocratie voorafgingen. Dat werd onder andere zichtbaar toen Keesing in 1905 trouwde met Rachel Polak. Dat huwelijk werd – hoewel beide echtgenoten uit een overtuigde socialistenfamilie kwamen – voltrokken door een joodse voorganger.²¹⁴ Onder normale omstandigheden had een traditioneel joods huwelijk voor mensen die geen kerkelijke belasting betaalden en zich niet aan de joodse leefregels hielden nogal wat voeten in de aarde. Maar daar had de gemeenschap van joodse sociaaldemocraten een oplossing op gevonden in de persoon van rabbijn Izak de Haan. Deze Zaanse rabbijn was bereid om de gebreken van de socialisten door de vingers te zien.²¹⁵

In *Het geslacht der Santeljano's* wordt zelfs beschreven hoe een huwelijksgezelschap 'volkomen wars van eenig godsgeloof' zich per boot naar Zaandam liet brengen om daar op joodse wijze een huwelijk te voltrekken.²¹⁶ Hoeveel sociaaldemocraten bij De Haan trouwden is moeilijk na te gaan, maar er waren destijds veel Amsterdamse SDAP'ers die rond hun huwelijk een tijdje in Zaandam 'woonden'.²¹⁷ In de praktijk was dat een formaliteit: de meesten schreven zich wel in op het adres van de voorzanger van de Zaandamse gemeente, maar woonden er niet.²¹⁸ Rabbijn Izak de Haan – die zelf nog was opgegroeid in de oude Amsterdamse jodenwijk – was een interessante schakel voor de socialistische Amsterdamse joden. Hoezeer hij zich op het scheidsvlak begaf, bleek wel uit de carrières van zijn eigen kinderen. Jacob Israel de Haan werd journalist bij *Het Volk*. Carolien de Haan trouwde met een andere *Volk*-journalist, Kees van Bruggen, en maakte naam als schrijfster Carry van Bruggen.²¹⁹ Deze joods-socialistische wereld was de wereld van Isidore Keesing. Hij was niet een jood die op een dag socialist werd, maar iemand die onveranderlijk deel uitmaakte van een veranderende gemeenschap waarin jodendom, socialisme, diamantarbeiderschap en de buurtcultuur van de jodenbuurt samenkwamen.

Conclusie

Op 26 augustus 1894 werd in Zwolle niet alleen een organisatie opgericht. De sociaaldemocraten van de SDAP presenteerden er eveneens hoe zij politiek wilden bedrijven. Ze lieten zien wie ze waren en waarin ze zich onderscheidden van de Sociaal-Democratische Bond. Er werd gedemonstreerd hoe tijdens een ordelijk debat een weloverwogen strategie kon worden ontvouwd, terwijl er toch sprake van socialisme kon zijn. De toonsoort waarin de partij politiek zou bedrijven, weerklonk nog het helderst in reactie op de schreeuw van Bram Soep. Diens poging tot ontren-

geling werd effectief kapot vergaderd. Ook andere problemen werden ogenschijnlijk moeiteloos overwonnen. Er werd een naam gekozen, een bestuur benoemd en een volgende vergaderlocatie uitgezocht. Het succes van de vergadering zorgde ervoor dat '26 augustus 1894' een iconische datum werd voor Nederlandse sociaaldemocraten.

Desondanks moet worden vastgesteld dat de vergadering voor de meeste tijdgenoten geen schokkende gebeurtenis kan zijn geweest. Alle aanwezigen waren opgegroeid ten tijde van de eindnegentiende-eeuwse verenigingsmanie en een groot deel van de aanwezigen was betrokken geweest bij de oprichting van andere kleine of grote organisaties. Parallel aan de voorbereiding van deze vergadering hadden vergelijkbare initiatieven bestaan. Een aantal vooraanstaande voortrekkers werd bovendien geen lid van de nieuwe partij omdat zij de ontwikkelingen nog even wilden afwachten.²²⁰ Hoe verfrissend de nieuwe stijl en de serieuze politieke ambities ook waren, ze waren in eerste instantie geen voldoende voorwaarde voor een grote toestroom van nieuwe leden. De leden sloten zich meestal aan via lokale verenigingen. In hoofdstuk drie zal de manier waarop dat gebeurde aan de hand van vier voorbeelden besproken worden. In dit hoofdstuk werd al een eerste en zeer kleinschalig voorbeeld genoemd: dat van de Amsterdamse Blasiusstraat.

In de Blasiusstraat werd de keuze voor de sociaaldemocratie vanaf 1894 groepsgewijs gemaakt. De groep mensen die sociaaldemocraat werd, deelde voor die tijd al allerlei andere eigenschappen. Hoewel bijna iedereen partijgenoot was, was niemand 'alleen partijgenoot'. Primair behoorden zij toe aan een gemeenschap die aan het partijlidmaatschap voorafging. Ze waren joods, diamantbewerker en tussen de 20 en 35 jaar oud. Mensen zoals Isidore Keesing en Monne de Miranda identificeerden zich sterk met het socialisme, maar andere onderdelen van hun identiteit werden daardoor nooit helemaal weggedrukt. Het socialisme was een van de ingrediënten in een veel complexere identiteit. De band met het joodse proletariaat waar veel van hun ouders nog toe hadden behoord, was sterk.²²¹ Mede daarom was de omarming van de sociaaldemocratie aanvankelijk geen vanzelfsprekendheid. De sympathie voor de partij was wijder verspreid dan het lidmaatschap zelf.

De stap naar het lidmaatschap bleef groot, maar werd steeds vaker gemaakt. In 1902 kwam op het partijbureau van de SDAP een brief binnen van een jongen uit de Batavierstraat 19 in de oude Jodenwijk. Hij was werkzaam in het orthodoxe milieu van de 'Israelitische Vleeschhal', een koosjere slagerij, maar wilde de overstap naar de SDAP maken. Hij schreef dat hij verplicht was zich 'aan de joodsche ritus te houden door het bijwonen van godsdienstoefeningen, [zich] niet [mocht] laten sche-

ren, en op vrijdagavond en zaterdag nergens naar toe [mocht] gaan, nog [sic] eenig geld uittegeven'. Maar hij schreef ook dat hij bereid was daarvan af te stappen. Voor hem was deze 'godsdienstige poppekasterij' iets van een vorige generatie.²²² Als hij op sabbatsavond vergaderingen moest bezoeken, dan moest dat maar.

Hoe kwam het dan dat bepaalde mensen wel openstonden voor de nieuwe beweging en anderen niet? De meeste leden waren arme mensen met een opspelend rechtvaardigheidsgevoel. Maar er was meer: steeds waren er belangrijke personen uit hechte sociale groepen die vooropgingen in de overstap naar het socialisme. Bijvoorbeeld Henri Polak, de man die in Zwolle tot de oprichters van de partij had behoord. In dit hoofdstuk werd zichtbaar hoe hij de weg effende en ervoor zorgde dat een Amsterdamse buurt en sociale gemeenschap ook als politieke gemeenschap ging opereren.²²³ In de komende hoofdstukken zal worden uitgezocht of dit soort processen ook bij andere leden zichtbaar was en welke rol partijpioniers als Polak in andere plaatsen speelden.